

Kampen om eleverna

- en studie kring en marknadsanpassad skola

Uppsats i pedagogik
Södertörns Högskola, pedagogiska
institutionen
Författare: Martin Humble
Handledare: Björn Hassler

Abstrakt

Studien syftar till att sätta den svenska skolan i ett *marknadsperspektiv* och ställer frågan om en eventuell marknadsanpassning av skolväsendet lett till ett närmande mellan offentligt ägda och privat ägda skolor. Tio gymnasieskolors *Internetbaserade* marknadsföring från fem kommuner, i syfte att vara representativt för hela Sverige, undersöks. Resultatet visar att politiska omstruktureringar ökat marknadsinslaget i den svenska skolan, särskilt tydligt genom den ”peng” som följer till de gymnasieskolor som aktivt väljs av elever, en summa som går förlorad för de skolor som väljs av färre elever. Resultaten visar ytterligare att det är via reklam denna tävlan sker – något som inte skiljer offentligt ägda eller privat ägda skolor åt. Slutsatsen är *att* det har skett en marknadsanpassning av skolan och att det går att tala om en svensk ”skolmarknad” där offentliga som privata skolor ”tävlar” om eleverna.

Nyckelord: skola, skolpeng, marknad, skolmarknad, konkurrens, marknadsföring, Rational choice, Public choice

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INTRODUKTION	s.1
2. HISTORISK BAKGRUND	s.2
3. PROBLEMFÖRMULERING	s.4
4. SYFTE, FRÅGESTÄLLNING OCH HYPOTES	s.4
4.1 Syfte	s.4
4.2 Frågeställning	s.5
4.3 Hypotes	s.5
5. UTGÅNGSPUNKTER OCH CENTRALA BEGREPP	s.5
5.1 Kommunala och fristående skolor	s.5
5.2 Marknad	s.6
5.3 Konkurrens	s.7
5.4 Profilering och marknadsföring	s.8
6. VETENSKAPSTEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	s.8
6.1 Rational Choice (Public choice)	s.9
6.2 Teorikritik	s.12
6.3 Möjligheter med Public choice	s.15
6.4 Teorianknytning	s.18
7. UNDERSÖKNINGSMETOD OCH MATERIAL	s.19
7.1 Avgränsningar	s.19
7.2 Fallstudie	s.19
7.3 Urval och material	s.21
7.4 Textanalys	s.22
7.5 Validitet, reliabilitet & generaliserbarhet	s.25
8. LITTERATURGRANSKNING/FORSKNINGSLÄGE	s.26
9. UNDERSÖKNING: VAD SÄGER HEMSIDORNA?	s.29
9.1 UMEÅ KOMMUN	s.29
9.1.1 Dragonskolan	s.29
9.1.2 Minervaskolan	s.31
9.2 YSTAD KOMMUN	s.32
9.2.1 Sydsånska gymnasieförbundet	s.32
9.2.2 John Bauergymnasiet	s.33
9.3 ÖSTHAMMAR KOMMUN	s.33
9.3.1 Bruksgymnasiet	s.33
9.3.2 Forsmarks gymnasieskola	s.34
9.4 ÖSTERSUNDS KOMMUN	s.35
9.4.1 Palmcrantz gymnasium	s.35
9.4.2 Primrose friskola	s.36
9.5 GÖTEBORGS KOMMUN	s.37
9.5.1 Munkebäcks gymnasium	s.37
9.5.2 Kitas gymnasium	s.37
10. ANALYS	s.39
11. SLUTSATSER	s.42
11.1 Slutdiskussion	s.43
12. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	s.45
BILAGA A: DETALJERAD URVALSPRESENTATION	
BILAGA B: KODSCHEMA	

1. INTRODUKTION

Musiken spelar högt, tävlingar och vinnare annonseras och lampor blinkar. Varje år pågår i Stockholm ”gymnasiemässan” där högstadieungdomar och föräldrar har möjlighet att möta representanter från Stockholms gymnasieskolor. Men det är ingen större skillnad att befinna sig på den här mässan än någon annan – skolorna – fristående som offentliga – anstränger sig för att locka just dig till sin skola.

Idag har vi en grundskola där elever kan välja skola redan första året, så har det varit inför gymnasiet i många år men valet har alltid varit mycket begränsat. Idag ser vi ett utbud större än någonsin, idag finns det privata alternativ liksom kommunala. Men den ”nya skolan” är omdiskuterad, bland annat för de som med kritiska ögon ser förändringarna i den svenska skolan som en del i ett större systemskifte, ett närmande till liberala lösningar. Lösningar som främst har detta tagit sig uttryck som ett större utrymme för föräldrar att välja skola för sina barn, inom och utom det offentliga systemet, samt som ett större utrymme för marknadstänkande och konkurrens.¹ I debatten har fokus varit på ägandeform och valfrihet vilka som har rätt att, eller bör driva en skola. Det har handlat om riskerna om en ökad segregation eller riskerna att göra ett ”dåligt” val. Men en mer bortglömd aspekt av reformen är skolans *marknadsanpassning*. Den tydliga tendensen är att offentliga områden öppnats upp för utomstående aktörer. Vi ser tydliga exempel på konkurrensutsättande inom sjukvården och det är rimligt att söka se på skolans strukturella omorganisering som en del i en större samhällsförändring.

Det är med andra ord inte bara en kamp om eleverna på politisk nivå utan även mellan skolorna. Skolans inträde på en marknad innebär att skolor, både privata och offentliga, befinner sig på en och samma marknad. Privata, fristående skolor, etablerade av föräldrar eller ideella organisationer ”tävlar” mot skolor startade i vinstsyfte. Kommunala skolor tävlar med varandra, med privata alternativ och privata alternativ med varandra. Ett nytt inslag i svensk skola har därmed introducerats – behov av *marknadsföring* för att tävla om den kommunala skolpengen.²

I forskning har det saknats en fokus på detta område och denna studie syftar till att empiriskt söka utröna eventuella effekter av en marknad på skolans område – en marknad som

¹ Nilsson, 2002, s. 12

² ”Skolpeng”: summa pengar som ”följer med” varje elev bosatt i en kommun till den skola eleven väljer gå i.

inkluderar alla skolor oavsett huvudman, och i förlängningen där den enskilda skolans ekonomiska överlevnad kan prioriteras framför annat.

2. HISTORISK BAKGRUND

Skolan har sedan länge en tradition av starkt central styrning i Sverige. Vi finner en förklaring till detta i de reformer som riksdag och regering genomförde under efterkrigstiden. ”Skolsystemet fungerade i stort sett som ett klassamhälle i miniatyr” skriver Tage Erlander³ om skolan före andra världskriget.⁴ Reformerna gällde bl.a. genomförande av grundskolan och av en gymnasieskola som innefattade både teoretiska utbildningar och yrkesutbildningar. Genom en stark styrning ville statsmakterna försäkra sig om att reformerna skulle få genomslag över hela landet och innefatta alla barn. Skolverket skriver: ”Kort sagt rörde det sig om att alla barn skulle få en god och likvärdig utbildning, oavsett var de bodde i landet, i vilken skola de gick eller i vilken social miljö de växte upp”.⁵ I sina memoarer berättar Erlander om den allmänna tanke som då rådde inom socialdemokratin: ”Skolan fick inte isoleras från samhället, den skulle nå alla på samma sätt”.⁶

Gunnar Richardson (2004) menar att ett skolpolitiskt systemskifte har skett sedan dess. Det svenska skolväsendets uppbyggnad uppfattades i slutet av 1960-talet som i stort sett avslutad, nu krävdes ”endast tillsyn och smärre justeringar”. Ett utmärkande drag i den svenska skolans utveckling fram till omkring 1970 har bestått i en successiv centralisering och uniformering. Denna utveckling bröts på 1970-talet och följdes i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet av en serie reformer som syftade till att utnyttja resurser mer effektivt och den praktiserade regelstyrningen ansågs motverka detta. Denna *decentraliseringsprocess* innebar en påtaglig förskjutning i riktning mot ett starkare *lokalt* inflytande. Utvecklingen mot en minskad statlig reglering av skolan gick vidare under 1980-talet och en parlamentarisk utredning presenterade en ny modell för styrning av skolan.⁷ Denna lades till grund för ett regeringsförslag som resulterade i ett riksdagsbeslut 1989. Det omedelbara ansvaret försköts nu från staten till kommunerna. Den borgerliga regeringens tillkomst hösten 1991 medförde, menar Richardson, en *ideologiskt motiverad* satsning på mer valfrihet för både föräldrar och kommuner.

³ Tage Erlander var socialdemokratisk partiordförande och statsminister åren 1946-1969

⁴ Erlander, s. 233

⁵ Skolverket (1)

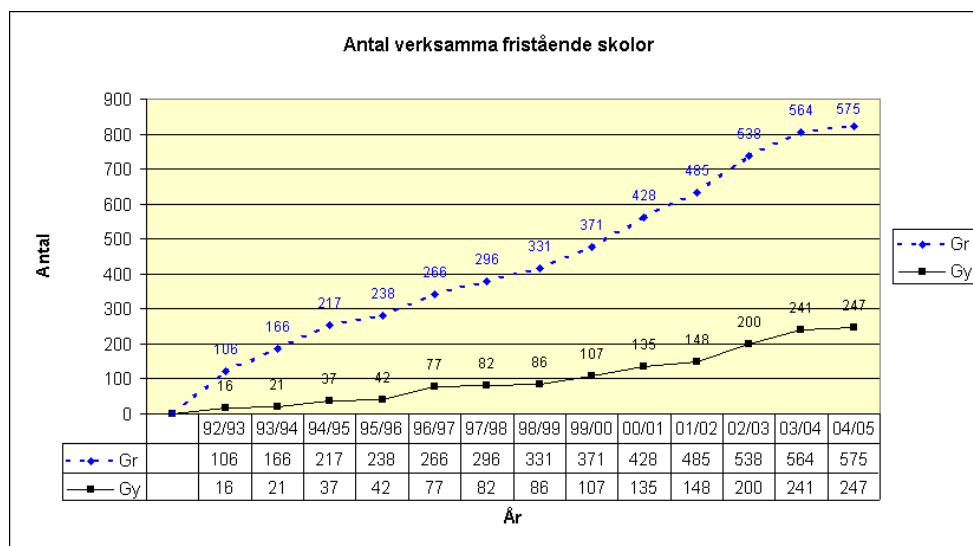
⁶ Erlander, s. 237

⁷ SOU 1988:20

Genom konkurrens från fristående skolor och mellan enskilda skolor inom den offentliga skolan skulle man kunna åstadkomma både pedagogisk förnyelse och större effektivitet. Genom Riksdagens beslut 1992 (prop. 1991/92:95) garanterades fristående skolor medel av den kommun där de var verksamma.⁸ Syftet med skolpengen, skriver Bo Rothstein och Paula Blomqvist, var att åstadkomma konkurrens mellan olika skolor och på så sätt skapa förutsättningar för ökad mångfald, pedagogisk förnyelse och en allmän kvalitetshöjning inom skolsystemet.⁹ En annan viktig reform på skolområdet har också varit att den så kallade närhetsprincipen har övergivits. Detta innebär att elever inte längre behöver gå i den skola närmast hemmet där de förut i och med närhetsprincipen tilldelades en plats, utan kan nu mer fritt välja vilken skola de vill gå i.¹⁰ Socialdemokraternas återinträde till regeringsmakten 1994 föranledde ingen förändring vad gällde principerna om föräldravalfrihet och konkurrens enligt Rothstein och Blomqvist (2000).¹¹

Under 1990-talet bildades allt fler skolor med annan huvudman än kommunen och gav föräldrar och elever rätt och möjlighet att välja skola bland såväl kommunala som fristående skolor.¹² Utvecklingen har sedan dess varit explosionsartad och intresset för fristående skolor har ökat stadigt sedan början av 1990-talet. Den kvantitativa utvecklingen framgår av tabellen nedan.

Tabell 1: Framväxt av fristående skolor 1992-2005



(Källa Skolverket¹³)

⁸ Richardson, s. 146-170

⁹ Rothsten & Blomqvist, s. 163

¹⁰ Skolverket (2)

¹¹ Rothstein & Blomqvist, s 161

¹² Skolverket (2003) s. 14

¹³ Diagrammets ena axel är inkorrekt, men siffrorna i diagrammet utgår från är korrekta.

3. PROBLEMFÖRMULERING

Den livliga debatt som förts under det dryga decennium som gått sedan friskole- och valfrihetsreformen genomförts i Sverige har rört fristående skolors vara eller icke- vara, *inte* de ändrade förutsättningarna som inneburit att *konkurrensen* mellan skolor om eleverna har ökat.¹⁴ Särskilt internationell forskning inom området, och jag kommer att diskutera detta något mer ingående senare, ser en pågående privatisering och marknadsanpassning av skolväsendet.¹⁵ Bland annat hävdar Geoff Whitty (2002) att det finns en *ideologisk* marknadsanpassning - ett starkare stöd för tanken att den privata verksamheten är överlägsen den som traditionellt förekommer inom offentlig sektor. Men trots detta behandlar varken svensk forskning eller den allmänna och politiska debatten detta ämne i någon vidare utsträckning.¹⁶ Fokus, som nämnt, är på andra aspekter som valfrihet, segregation och vinst. I den offentliga diskussionen beskrivs det ofta som att skiljelinjen går mellan offentliga och privata skolor. Jag menar att *effekterna av konkurrens har hamnat vid sidan*.

Fokus har med andra ord varit på driftsformen och inte på – vad som mycket väl kan vara av större betydelse – skolans inträde på en marknad. Kanske är det så att det är *konkurrensen mellan skolor, och i förlängningen effekter därutav* som är av större betydelse för skolors kvalitet än faktisk ägarform (offentlig/stiftelse/företag/organisation). En konkurrens som berör alla skolor oavsett om de är fristående eller offentliga. Problemet är då tudelat – dels består det i att diskussionen förefaller föras på ett sätt som inte riktigt motsvarar det faktiska läget, dels avsaknad av forskning kring en konkurrensutsatt skola.

4. SYFTE, FRÅGESTÄLLNING OCH HYPOTES

4.1 Syfte

Utifrån nämnda problemområde är det övergripande syftet med denna uppsats att fokusera på den svenska skolan ur ett *marknadsperspektiv*. Fokus är på den konkurrensutsatta skolan – oavsett faktisk ägarform. Syftet är dels detta övergripande perspektiv, dels att söka eventuella effekter av en marknadsanpassad, konkurrensutsatt skola – detta utifrån den formulerade hypotesen.

Syftet är att placera skolan i ett marknadsperspektiv för att därigenom söka eventuella effekter av skolans inträde på en marknad.

¹⁴ Richardson, s. 172-173

¹⁵ Nilsson, s. 76

¹⁶ Whitty 1988 ur Nilsson, 2002, s. 28-29

4.2 Frågeställning

Utifrån problembeskrivning, och syfte lyfter jag fram följande frågeställning jag söker besvara:

Påverkas skolors marknadsföring av offentligt respektive privat ägande?

4.3.Hypotes

Om det är riktigt att det är konkurrensen mellan skolor snarare än ägarform som är av relevans, borde vi kunna se en utjämning mellan *olika typer av skolor*, med detta menar jag skolor med olika ägare – fristående (stiftelse/företag/organisation) liksom kommunala, i fråga om marknadsföring, eftersom de alla verkar på samma, konkurrensutsatta marknad (skolmarkanden), och därmed måste attrahera kunder/elever. En testbar hypotes, baserat på detta resonemang är:

Beroende på marknadstrycket får vi en likartad marknadsföring mellan skolor oberoende av ägandeform

Om så är fallet, att hypotesen verifieras, relaterar detta till det övergripande syftet att placera den svenska skolan i ett marknadsperspektiv. Om fallet är det omvända och hypotesen falsifieras uppstår dock en tvetydighet. Ser vi inte någon form av marknadsföring försvåras ett uppfyllande av syftet – då måste vi ställa oss frågan om det går att tala om en skolmarknad. Ser vi en tydligt *olikartad* marknadsföring kan vi hävda att skolan har inträtt på en marknad, men att den ser något olika ut beroende på ägarform, att effekterna ser olika ut. Här krävs i så fall vidare forskning kring vilka variabler som avgör detta.

5. UTGÅNGSPUNKTER OCH CENTRALA BEGREPP

5.1 Kommunala och fristående skolor

I Sverige ska alla barn mellan sju och 16 år genomgå en grundskoleutbildning, denna är obligatorisk och avgiftsfri. Till grundskoleutbildningen räknas grundskolan, sameskolan, specialskolan och den obligatoriska särskolan. Gymnasieutbildning är *inte* en obligatorisk skolform. Det finns fristående och kommunala skolor i Sverige, både på obligatorisk liksom inom det icke-obligatoriska skolväsendet. Fristående skolor – eller ”friskolor” som de ofta benämns skiljer sig åt genom att de har olika huvudmän. En fristående skola är en skola med en *enskild huvudman* (ägare och verksamhetsansvarig); en stiftelse, en ekonomisk eller ideell

förening, ett aktiebolag eller ett handelsbolag. Det offentliga skolväsendet består av skolor som i huvudsak har kommun eller landsting som huvudman.¹⁷

5.2 Marknad

I ordböcker ges begreppet huvudsakligen *två betydelser*, dels som en *fysiskt-geografisk plats*, dels ur ett *nationalekonomiskt perspektiv* där marknad närmast kan liknas med en "mötesplats" för köpare (kunder) och säljare av varor och tjänster. I Nationalencyklopedins uppslagsverk under "Marknad" möter vi en bred definition som innefattar bägge:

Mötesplats för köpare och säljare av varor och tjänster. Marknaden kan utgöras av ett konkret geografiskt område, men ordet har numera ofta en abstrakt innebörd som tar fasta på den vara eller tjänst som är föremål för handel (som i termerna arbetsmarknad och kapitalmarknad). Mer generellt kan man, så snart det är fråga om regelmässiga överenskommelser mellan två eller flera parter, tala om en marknad (till exempel hyresmarknaden, äktenskapsmarknaden, den politiska marknaden).¹⁸

Det intressanta med denna definition är den sista meningen där vi kan tala om att det finns en "marknad" på flera arenor. Vi kan alltså tala om en politisk marknad lika gärna som en ekonomisk. Människor på en danssalong är med denna definition lika mycket deltagare på en marknad som börsmäklarna på börserna. Men vi kan också se att det finns olika marknader med olika tjänster och varor.

Det är det *nationalekonomiska perspektivet* som är intressant här och sin enklaste form innebär marknaden då en relation mellan två aktörer där den ene säljer en vara eller tjänst till den andre till det högsta pris som leder till att transaktionen genomförs. Vilken marknad det sedan rör sig om är en annan fråga. Lars Norén (2003) talar om framväxten av en *skolmarknad*, ett verktyg för att reformera den offentliga sektorn. Norén skriver:

De politiska mål som brukar anges är att skapa en effektiv serviceproduktion som är lyhörd för brukarnas önskemål och behov. Tanken är att samhället styr resurser via en "peng" till de medborgare som är brukare av servicen. De förväntas sedan med hjälp av pengarna välja mellan kvalitativt olika servicealternativ på en marknad.¹⁹

¹⁷ Skolverket

¹⁸ Nationalencyklopedin

¹⁹ Norén, s. 2

En marknad i denna bemärkelse skiljer sig dock något från ur det nationalekonomiska perspektivet. Här gäller inte ”högsta pris”. Den svenska skolmarknaden är, som Norén uttrycker det, en konstruerad offentlig marknad med särskild reglering. Konkurrensen sker inte via priset utan, är tanken, via kvalitet.²⁰ Men beroendet är likadant på denna marknad där *köpare* är föräldrar och elever, *säljare* är fristående och kommunala skolor. Här är individens valmöjlighet central. Kunden väljer mellan olika ”paket” – något som, med hänvisning till studiens teoretiska inramning, skapar en grogrund för kundanpassning. Det är denna skolmarknad jag intresserar mig för här.

5.3 Konkurrens

I Sverige har utvecklingen under 1990-talet gått i riktning mot ökad konkurrens på flera områden. Till viss del sammanhänger detta med ökad internationell konkurrens och med deltagandet i EU: s inre marknad. Men lagstiftningen har även öppnat upp för flera nya marknader för konkurrens och en ny konkurrenslag har tillkommit.²¹

Skolreformer leder till att skolan konkurrensutsätts och ett uttryck för skolans inträde på en marknad är skolans beroende av en icke-fast intäkt. Med varje elev som går på en skola följer en skolpeng till skolans intäktsbudget - ju fler elever skolan har desto bättre blir alltså också dess ekonomi. Här tillämpas marknadsprinciperna som om skolverksamheten vore en marknad.²² Skolor, både privata och offentliga, befinner sig på samma marknad. Privata, fristående skolor, etablerade av föräldrar eller ideella organisationer ”tävlar” mot skolor startade i vinstsyfte. Ett nytt inslag i svensk skola har därmed introducerats – behov av *marknadsföring* för att tävla om den kommunala *skolpengen*.

Den grundläggande tanken med en skolpeng är att konkurrensen mellan skolor inte skall ske med priset som ett medel, det går alltså inte att erbjuda en billigare utbildning för att på så sätt kunna få konkurrensfördelar. Regleringen går i praktiken till så att värdet på den ”skolpeng” som kunden får fastställs i en politisk process, inte på en fri marknad. Här är det samhället som styr resurserna via en ”peng” till de medborgare som är brukare av servicen, i detta fall eleven. De förväntas sedan med hjälp av pengarna välja mellan *kvalitativt* olika servicealternativ på en marknad, i detta fall skolan. Med varje elev som går på en skola följer

²⁰ Norén, s. 3

²¹ Södersten & Söderström, s. 259

²² Daun, s. 172

den fastställda skolpengen sedan till skolans intäktsbudget, något som leder till att *ju fler elever skolan har desto godare blir skolans ekonomi.*

5.4 Profilering och marknadsföring

Förutsättningen för marknadsföring är att det finns en marknad och att det finns ett fritt konsumtionsval. Frågan är vilka varor marknaden har *behov* av. Det avgörande är kunskaper om dessa behov och en stor del av marknadsföringens teknik går ut på att utforska dessa behov och att ta fram varor som möter konsumenternas anspråk.²³ I en marknad kan det dock finnas flera säljare; ”*Det är svårare att veta, om marknaden har behov av ytterligare en sorts tvål, när det redan finns 15-20 olika*”.²⁴ En del av marknadsföringen är då att särskilja sig;

*Ofta strävar man vid produktutvecklingen att få den egna produkten att skilja sig från konkurrenternas, dvs. att ge den egna varan en tydligare profil. Profilering är viktigt inom områden där det finns flera liknande varor.*²⁵

Vi har sett att det är *behovet* som i första hand styr om en vara säljs - och ”marknadsföring har definierats som arbetet med att finna och fylla behov”.²⁶ Men marknadsföring innehåller även ett moment av *påverkan*, allt från mild övertalning till kvalificerad problemlösning av kundens behov. Ordet reklam – ständigt ropa – på latin ger oss en riktning. Det handlar om att synas och höras. Idag talar man ofta om en tredje världsrevolution, en IT revolution. Telekommunikationens framväxt och explosionsartade utbredning och utveckling har skapat nya möjligheter för aktiviteter. Mediemarknaden i Sverige har ständigt ökat årligen och störst har *Internetmarknadsföringen* växt. Under 2006 växte den marknaden med över 50 procent.²⁷ Och enligt Institutet för reklam- och mediestatistik kommer Internet i slutet av 2007 utgöra nära 10 procent av reklaminvesteringarna och därmed vara landets tredje största annonsmedium efter dagspress och tv.²⁸

6. VETENSKAPSTEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Den klassiska statsvetenskapen handlade om det *formella* och *normativa*, lag och struktur. Men enligt Peters (1999) har denna klassiska ”maskinnära” inriktning fått stå tillbaka mot två

²³ Holst & Malmström, s. 1-2

²⁴ Jäveberg, s. 54

²⁵ Jäveberg, s. 55

²⁶ Kotler, s. 37

²⁷ Källa: Internetworld

²⁸ Källa: Institutet för reklam- och mediestatistik

i efterkrigstidens uppkomna teoretiska skolor, *behaviorism* och *Rational choice*.²⁹ Bägge teoretiska resonemang grundar sig på en *individuell nivå* och sätter de institutionella arrangemangen i ett perspektiv där de spelar en roll som variabel och inte som utgångspunkt. Här är *teorin* ett avgörande verktyg för vetenskapen och teorier, kan man hävda, ramar in ”verkligheten” och gör teoretisering till medskapare av världsuppfattningar.

6.1 Rational choice (Public choice)

1950- och 60 talets teoretiska skolor intresserade sig för världen ur ett socialt, psykologiskt eller *rationellt perspektiv*. Det är detta senare perspektiv jag intresserar mig för. *Rational choice teorin* intresserar sig för de beslut en individ gör i en individuell eller kollektiv miljö. Olika undergrupper till denna teori, som *Public choice* eller *Social choice*, fokuserar på olika områden men delar samma grundantaganden. Vad dessa teorier delar är antagandet att vi bäst kan förklara samhället och samhällets institutioner genom att se vad som motiverar individer i det kollektiva och att detta generellt sett baserar sig på individers önsknings och behov. Vi hamnar alltså på en individuell nivå även om vi studerar en organisation. Loren A. King (2004) utvecklar detta:

*Certainly we may sometimes speak of a group ‘having interests’, but what we really mean is that group members share some interests in common. And while we may often care deeply about what others think of us, and assess our needs and desires in light of our commitments to family, friends, community, and nation, these are nonetheless our interests, our desires, our aspirations.*³⁰

Det är ofta James Buchanan och Gordon Tullock som tillskrivs som några av Public choice-teorins förgrundsgestalter. Tillsammans ger de 1962 ut boken ”*The Calculus of Consent*” i vilken de argumenterar för ”förnuft” istället för ”romantik”.³¹ Detta är i sig ingen ny motsättning, en tydlig riktning mot ett rationellt, förnuftigt tema dök upp redan under Descartes 1600-tal och såddes redan på Ockhams tid, men Buchanan och Tullock vilar sig mot Rational choice-teorins syn på *rationalitet*. Här utgår man från en definition av rationalitet där människan söker *nyttomaximering*. Det rationella för Descartes och upplysningstidens filosofer handlade snarare om att *tänka* fritt. Rational choice bär ett teoretiskt resonemang som åsyftar människans eller snarare individens rationalitet som bas för *allt* handlande. Michael Laver (1997) förklarar att individen, för att nå ett mål (objects of desire eller ”goods” i Lavers terminologi) använder sig av ”strategier”. Individen, som är av

²⁹ Peters, hela boken

³⁰ King, s. 1

³¹ Buchanan & Tullock, hela boken

rationell art har valt vilket mål som är av prioritet (då individen rimligen har flera mål), vilket mål som har mest värde. I denna strategi kan det mycket väl ingå att det mest rationella är att använda sig av ett instrument för att nå det slutgiltiga målet.³²

Ett grundläggande drag för Public choice som teori är att dess grund är ett *ekonomiskt synsätt* på andra områden än det matematiska. Teorin tar, i huvudsak, de verktyg och angreppssätt vi finner i den ekonomiska teorin och tillämpar dessa inom den politiska och offentliga sektorn. Dennis Mueller (1979) gör en förenklad sammanfattning av teorin enligt följande:

*Det ekonomiska studiet av beslutsfattande utanför marknaden eller enklare sagt, inom statsvetenskapen.*³³

Patrick J. Gunning (2003) gör en mer ingående sammanställning:

*We can define Public Choice as the study of democracy from an economic point of view. This means that we describe democratic interaction and institutions in a particular way. We want to know whether they contribute to the satisfaction of the wants of the members of a collective better than alternatives. In other words, we ask whether democracy is efficient from the subjective viewpoints of the actors who we assume are ultimately responsible for creating and maintaining its institutions. The "economic point of view" also refers to the assumptions we make about the people who interact and who make the institutions. We assume that all the actors – the voters, politicians, and bureaucrats – act in their self interest. They do not follow some general moral principle or act in accord with the "public interest," however we might define it.*³⁴

Enligt Abell (1990) verkar teorin utifrån tre övergripande grupperingar:

- **Individualism** – Det är individen som agerar och det är detta agerande som ligger till grund för allt handlande. De är inte en institution som handlar utan individerna inom den.
- **Optimalitet** – individuella handlingar är baserade på individens preferenser samt de möjligheter och begränsningar denne möter. Alltså, individen som social aktör söker att uppnå det bästa för honom eller henne själv – värt att notera det bästa enligt denne själv. Det optimala uppkommer då inget annat val är önskat över det som är gjort. Detta är då optimalt utifrån individens subjektivitet – inte någon objektiv bedömning från omvärlden.
- **Självtintresse** – Individens handlande rör enbart dennes egen välgång.³⁵ Detta innebär dock inte att den rationella aktören per automatik handlar utan någon känsla (sentiment), det vill säga samarbete, självuppooffring, välgörenhet osv. Välgörenhet, till exempel, skulle mycket väl kunna fungera som ett medel

³² Laver: s. 18-21

³³ Mueller, s.16

³⁴ Gunning, s. 23

³⁵ Notera att Rational choice nödvändigtvis inte förutsätter egenintresse, även om Abel här gör det tilläggsantagandet. Det är fullt möjligt att tala om t.ex. en rationell altruist. Det handlar då om att på ett rationellt sätt agera så att andras nytta maximeras (och därmed den egna nyttan).

(”instrument” i Lavers diskussion) för att få en aktör att känna sig bättre eller för att höja sin status för att på så sätt tjäna på välgöreheten. Utgångspunkten är alltså självintresse även om handlandet i sig tyder på något annat.³⁶

Tydligast exemplifieras dessa teoretiska utgångspunkter i s.k. ”spelsituationer”, metaforer som i praktiska situationer belyser de teoretiska antagandena. Vi möter här det klassiska ”fångarnas dilemma” – där två ”spelare” i varje situation har två val. De kan välja mellan att samarbeta eller svika varandra. Om båda samarbetar går det lika bra för båda, om båda sviker så får de det sämre. Men om den ena samarbetar och den andre sviker, då kan svikaren roffa åt sig från den snälle, som får det värre än om båda hade svikit varandra. Frågan är hur man ska handla här? En analys visar att det logiska är att svika: man minimerar risken att bli lurad, och har en viss chans att få extra poäng om den andre samarbetar. Men naturligtvis kan båda parter tänka likadant, så det slutar med att de ömsesidigt sviker varandra fastän de hade kunnat tjäna mer på att samarbeta. Om spelet däremot upprepas uppstår andra förutsättningar, lärdomar kan dras av det tidigare, eller de tidigare spelen, och det logiska kan te sig vara att samarbeta. Därför kan man tala om kort- och långsiktiga konsekvenser av liknande situationer som *Fångarnas dilemma* representerar.

Ett konkret exempel på *Fångarnas dilemma* beskriver två häktade som tillsammans har begått ett brott. Åklagaren - övertygad om männens skuld ställer dem inför olika alternativ. De häktade kan inte kommunicera med varandra och har tidigare haft ett lojalt samarbete. Att inte erkänna kan förefalla tilltalande eftersom straffet bara blir ett år för dem båda. Men om A inte litar på att B ska neka till brottet, blir dock situationen en helt annan. Fångarnas dilemma är ett *icke-nollsummespel* vilket innebär att det inte genomgående är så att den enes vinst är den andres förlust. Inte blir det heller enklare av att fångarna får kommunicera med varandra, eftersom de inte kan lita på att den andre håller överenskommelsen. Spelet innehåller både gemensamma och motsatta intressen och strategierna kan delas upp i *samarbetsstrategier* och *icke-samarbetsstrategier*. Att vara den ende som bryter pakten kan givetvis locka eftersom straffet då bara blir tre månader.³⁷ Se följande exempel.

³⁶ Abell, s. 8-9

³⁷ Moberg, s. 277

Figur 1: utfall av individuella beslut

		B	
		Erkänner inte	Erkänner
A	Erkänner inte	A: 1 år B: 1 år	A: 10 år B: 3 mån
	Erkänner	A: 3 mån B: 10 år	A: 8 år B: 8 år

(Källa: Lindström, s. 15)

En andra välkänd modell – som jag intresserar mig för här – är den om ”allmänningens tragedi” (Tragedy of the commons). Ursprungligen presenterad som en kritik till ett överutnyttjande av världens resurser konstruerade Garret Hardin (1968) ett spel där egenintresset leder till en försämring för alla. ”The commons” - allmänningen - var i England byns betesmark som alla bybor ägde gemensamt. Alla bybor fick släppa sina får på allmänningen. Det fanns alltid plats för ytterligare ett får - men till sist blev det för många, så allmänningen blev avbetad och värdelös. Även om några av byborna insåg riskerna hade de inget att vinna på att hålla sina egna får borta från allmänningen för att minska avbetningen. Då skulle de avstå bete åt någon annan utan att få något i gengäld.

Dessa metaforiska spel, modeller, utgår från det grundläggande problemet att individen ”hjälplos” befinner sig i en självdestruktiv process där den förstör för sig själv genom att vara kortsiktig och vinstmaximerande som teorierna föreslår.

6.2 Teorikritik

Främst rör sig kritiken mot att en enda, ”elegant” och övergripande modell kan anses förklara *alla* politiska fenomen. Det är en kritik som riktar sig mot en övertro och ett överutnyttjande av ett teoretiskt ramverk, eller en kritik mot att ett ekonomiskt synsätt överförs till en annan miljö. En del kritiker ställer sig mot de grundantaganden i Rational choice som de menar är orimliga, orealistiska eller för snäva.³⁸

³⁸ Green & Shapiro, s. 5

Donald Green och Ian Shapiro (1994) kritiserar användandet av teorin inom statsvetenskapen. Författarna hävdar att användandet av Rational choice här inte kunnat påvisa någon större framgång – och frågan – enligt dem – är om inte annan teori kan fungera bättre.³⁹ Enligt Green och Shapiro har avsaknaden av den frågeställningen lett till att förespråkare av dessa rationella teoretiska angreppssätt mer eller mindre stängt in sig i ett eget ”skal”. Författarna hävdar vidare att forskning som skett med hjälp av ett teoretiskt ramverk kopplat till Rational choice uppvisar stora brister – värt att notera är alltså att denna kritik i första hand inte vänder sig mot teorin i sig. De skriver, ”*in our view the case has yet to be made that these models have advanced our understanding of how politics work in the real world*”.⁴⁰ Green och Shapiro hävdar vidare att en stor del av forskning, som skett mer hjälp av Rational choice teorier, tenderar att vara “theory driven” snarare än att faktiskt försöka att förklara något fenomen i sig.⁴¹ Green och Shapiro sammanfattar sin ståndpunkt enligt följande:

*few theoretical insights derived from rational choice theory have been subjected to serious empirical scrutiny and survived. Many empirical tests turn out on close inspection to have been so poorly conducted that they are useless in evaluating rational choice hypotheses. Tests that are properly conducted tend either to disprove these hypotheses or to lend support to propositions that are banal.*⁴²

Författarna rekommenderar istället att Rational choice teoretiker använder sig av modellen för att sträva efter en något mer modest ”partial universalism” – en modell som behandlar det rationella som *en* delförklaring istället för att söka förklara *alla* aspekter inom statsvetenskapen.⁴³

Roland Granqvist (1987) belyser en, vad han menar, en ”urskillningslös” tillämpning av ett ekonomiskt synsätt på *andra* områden. Den främsta svagheten med skolan är, enligt Granqvist, med vilken stringens nyttjande av inriktningen sker på dessa nya områden; ”*det är som en läkare som konsekvent skriver ut samma medicin vid alla sjukdomsfall*” skriver Granqvist.⁴⁴

39 Författarna använder sig av begreppet ”Rational choice” som en övergripande kategori som inkluderar teorier som ibland går under andra namn men har samma grundkoncept; Public choice, Social choice, Game theory, Rational actor models, positive political economy osv. Green & Shapiro, s. 11

40 Green & Shapiro, s. 6

41 Ibid

42 Green & Shapiro, s. 9

43 Green & Shapiro, s. 69

44 Granqvist, s. 7

Paul Churchill (1992) ger delvis ett stöd för Grankvists resonemang. Men där Grankvist helt avfärdar teorins användbarhet på allt annat än det ekonomiska området, argumenterar Churchill för att man bör särskilja de områden där Public choice kan – eller bör – användas. Churchill argumenterar för att Public choice kan användas inom det område han benämner som ”domain of public preference” – det offentliga, institutionella samhället, men inte inom det område Churchill benämner som ”domain of social values” – den sociala sfären (familj, relationer etc.)⁴⁵

John Scott (2002) ser ett liknande problem:

*Three inter-linked problems have bedevilled attempts to depict theories of rational action as general theories of social action. These are the problems of collective action, of social norms, and of social structure. Critics have argued that a proper solution to these problems shows the need to go beyond, or even to abandon, the theory.*⁴⁶ Scott förklarar: “If individuals calculate the personal profit to be made from each course of action, why should they ever choose to do something that will benefit others more than themselves? The problem of social norms is the related question of why people seem to accept and to follow norms of behaviour that lead them to act in altruistic ways or to feel a sense of obligation that overrides their self-interest.”⁴⁷

Det finns också en tredje kritik som ser svårigheter med de grundantaganden Rational choice erbjuder. Colin Hay (2004) beskriver Rational choice som en modell som utgår från antagandet att människan är en självisk, nytto-maximerande varelse som analyserar och beräknar kostnader och materiella vinster inför varje val: “They behave rationally, maximizing personal utility net of cost while given little or no consideration to the consequences, for others, of their behaviour”.⁴⁸ Enligt Hay är denna modell allt för orealistisk och snäv, men ändå en modell som används flitigt – Hay skriver:

*most rational choice inspired game theoretical modelling draws on a remarkably narrow set of utility functions which seem to correspond closely to a simple conception of material self-interest and to be preserved from one game to the next and from one author to the next.*⁴⁹

En diskussion som är viktig i sammanhanget är den inom sociologin kring struktur kontra individ. Rational choice utgår från individen, men här uppstår ett vad Anthony Giddens

⁴⁵ Gillroy & Wade, s. 232

⁴⁶ Scott, s. 146

⁴⁷ Scott, s.152

⁴⁸ Hay, s. 41

⁴⁹ Hay, s. 41

(2001) beskriver som ett ”teoretiskt dilemma”, det vill säga områden där man (i detta fall sociologin) inte är överens eller befinner sig på kollisionskurs, av vilka en del gäller mycket allmänna frågor om bästa sättet att tolka människors handlingar och sociala institutioner.⁵⁰ Ett av dessa dilemman är viktigt i detta sammanhang. Det gäller *handling kontra social struktur*. Är vi människor kreativa varelser som aktivt styr och kontrollerar våra livsvillkor eller är det mesta av det vi gör ett resultat av generella sociala krafter som ligger utanför vår kontroll, frågar sig Anthony Giddens.⁵¹ Émile Durkheim hävdar att *samhället har företräde* framför individen och att detta är mer än en summa av individuella handlingar. Enligt Giddens är Durkheims uppfattning riktig i *vissa* avseenden.⁵² Institutioner finns före en viss individs födelse – å andra sidan är det orimligt att hävda att samhället är fristående från oss individer – det hade ju upphört utan oss tillägger Giddens. Slutsatsen är att människan skapar och återskapar sociala strukturer.⁵³ Utifrån denna ”medelväg” om man så vill är ett enahanda perspektiv på individen fruktlöst (författarens anm.).

6.3 Möjligheter med Public choice

När det gäller en teoriers empiriska prestation kan man argumentera mot att resultaten i sig säger något om det teoretiska ramverket, utan istället snarare säger något om de arbeten som använder sig av teorin. Vi kan också argumentera för att Shapiro & Green överskattar den empiriska utkomstens relevans. James Johnson (1996), i ett svar mot Shapiro & Green, skriver:

*Thus, the explanatory failure of a particular theory, while troubling, need not directly discredit either the larger research tradition of which it is a part or the other component theories of that tradition.*⁵⁴

Det är föga troligt att en teori kan förklara “allt” och här är kritiken riktig. Giddens har troligen rätt när han säger att: ”*mänskligt beteende är komplicerat och mångsidigt, och det är inte särskilt troligt att ett enda teoretiskt synsätt skulle kunna täcka och förklara alla aspekter av det beteendet*”.⁵⁵ Men frågan är om denna kritik gäller teorin i sig. Mer troligt rör detta om teorin används som en universell förklaring över allt mänskligt beteende. Och en del av

⁵⁰ Giddens, s. 533

⁵¹ Giddens, s. 533

⁵² Émile Durkheim (1858-1917). Fransk forskare som räknas som grundare av sociologi som vetenskap. (källa: the emile durkheim archive)

⁵³ Giddens, s. 534-536

⁵⁴ Johnson, s. 82

⁵⁵ Giddens, s. 531

kritiken som riktats mot Rational choice är dess *förespråkares* tro på dess förmåga att erbjuda en universell förklaringsmodell.

Den kanske starkaste kritiken behandlar dock teorin i sig och här påpekas flera möjliga problem. Vi rör oss med en teori som förutsätter en hel del. Bland annat – enligt Gunning - förutsätter teorin att vi befinner oss i ett kapitalistiskt samhälle med ett system för privata äganderätter. Hur annars kan vi människor förväntas beteende oss på ett sådant sätt att vi söker maximera vinster frågar sig Gunning.⁵⁶ Och visst kan detta te sig problematiskt, men det beror på hur modellen används och hur vi ser på teorin. Som vi sett kan marknader finnas i flera sfärer – annan än den kapitalistiskt ekonomiska. Samtidigt påstår teorin inget om *vinstmaximering* utan om *nyttomaximering*, något som bör vara rimligt i alla typer av samhällen. Därtill bör vi även kunna enas om av vi de facto lever i ett samhälle som mer eller mindre, beroende på var på jorden vi befinner oss, faktiskt är – till vissa delar kapitalistiskt och har ett system för privat ägande.

Ett ytterligare antagande är att människan är rationell och att detta – som Hay diskuterade – leder till egensinniga individer som handlar utifrån kalkyler, detta förutsätter att människan har möjlighet att göra dessa kalkyler vilket förutsätter en information individen utgår från. Abell hävdar att detta är en tydlig svaghet. "*Problems associated with inadequate information and uncertainty. This may make it difficult for individuals to make rational decisions. As a result, they may rely on other ways of making decisions*".⁵⁷ Detta innebär med andra ord att individen inte alltid kan agera optimalt – om vi lånar Abells uttryck. Men antagandet är att individen agerar rationellt – optimalt – utifrån den förutsättning som finns! Detta innebär om vi upprepar Abells resonemang från ett tidigare stycke: Det optimala uppkommer då inget annat val är önskat över det som är gjort. Detta är då optimalt utifrån individens subjektivitet – inte någon objektiv bedömning från omvärlden.⁵⁸

En annan del av kritiken handlar om teorins oförmåga att förklara "verkligheten". Vi minns bland annat Shapiro och Greens påpekande att mycket forskning med Rational choice som teoretiskt ramverk var "theory driven" snarare än sökande att förklara något. Men då har man inte beaktat skolans *deduktiva* och *normativa* aspekt. En deskriptiv modell behandlar hur

⁵⁶ Gunning, s. 11

⁵⁷ Abell, s. 7

⁵⁸ Abell, s. 8

människor och samhällen fungerar i det ”verkliga” livet – medan den normativa aspekten handlar om en idealvärld. Här föreslås hur människor *bör* – eller *kan* agera. Sin främsta förtjänst har denna normativa aspekt när det gäller att – i viss mån – förutspå. Vi kan på förhand – utifrån teorins antaganden – förutsäga hur individer kommer att agera i en viss situation.

En del av kritiken behandlar den roll teorin tillskriver individen – och frågan är som Giddens påpekat – vad som kommer först. Men diskussionen kan lätt hamna om ”hönan eller ägget” här. Vi kan konstatera att samhälle består av både struktur och individ där Rational choice väljer en förklaringsmodell för hur samhället ser ut.

Mycket av det som ansetts vara nackdelar kan i ett annat ljus vara fördelar. Om vi till exempel accepterar Rational choice teorins användbarhet och öppnar upp för omdefinieringar av nyttomaximering (att det kan handla om mer än strikt ekonomisk vinst till exempel) så framträder en mindre stel modell men en modell som mycket väl ses som både behändig och stringent. Genom sin tydlighet och klara utgångspunkt i människans rationalitet kan Rational choice skapa en förståelse för hur agerande på mikronivå, individers agerande, kan förklara politiskt (och socialt) utfall på samhällsnivå. Det handlar om att inte ramla in i, som Laver uttryckte sig, ett allt för vagt teoretiskt resonemang eller å andra sidan tro att man hittat en, enda sann modell för att förklara verkligheten. Undviker man detta är Rational choice användbar både empiriskt och teoretiskt.

Det handlar med andra ord att använda sig av Rational choice, eller snarare Public choice (som den gren som söker förklara offentlig miljö), på ett rimligt sätt – som med vilken teori som helst. Om vi ser till den kritik jag målat upp möter vi en teori som bör användas inom ”rätt” område. Och jag argumenterar för att skolan är ett sådant. Om vi lånar Churchills resonemang, hävdar jag att skolan gått från en ”domain of social values” till ”domain of public preference”. Det vill säga, vi har rört oss från ett område där regler, normer och individer interagerar på ett sådant sätt att rationalitet (om vi inte använder oss av en mycket bred syn på vad rationalitet kan innebära, se Abells diskussion angående detta) inte kan ge en rimlig förklaring – till ett annat område. Ett område där de förutsättningar som individerna agerar efter är fast uppställda. Skolan har rört sig mot en skolmarknad och här interagerar individerna precis som i en marknad, vi befinner oss i ett kapitalistiskt samhälle och i en

situation där begränsningar och möjligheter, mål och mening för individen är tydliga. Här kan vi utnyttja teorin för att förklara, förutspå eller beskriva vad som sker inom detta område.

6.4 Teorianknytning

Den svenska skolans utveckling under 1980- och 90 talet har lett fram till ett vad vi idag kan kalla en svensk skola i en marknad. Utgångspunkten för denna studies teoretiska inramning är att skolan – oavsett ägandeform – drivs av liknande krafter och förväntas agera likartat. Vidare att som hypotesen ställer upp, marknadsför sig. I linje med teorin ser den *rationella* aktören, i detta fall skolans ledning, till sin egen skolas position snarare än andra mål; ex. förverkligande av utbildningspolitiska mål på ett övergripande plan. Detta kan bero på olika saker, inte nödvändigtvis en ”krass” syn på verksamheten och egenintresse, (som Rational choice kan peka på) utan kan även tänkas (kanske troligare) bli en *konsekvens* av marknadstrycket. Aktören kan aktivt välja att i första hand se till sin egen skola, eller tvingas därtill som en följd av marknadstrycket. Ett kortsiktigt logiskt agerande utifrån det metaforiska *Fångarnas dilemma* stödjer detta agerandet. Vi har sett att skolpengen är skolans grundläggande inkomst och varierar beroende på antal elever som väljer ”din” skola. Som i ”spelet” allmänningens tragedi sker här en tävlan mellan skolor att maximera sitt elevinnehav. Kostnaden blir att det är marknadsföringen – ”lockandet” om man så vill – som får ta överhand istället för exempelvis, som nämnt, förverkligande av utbildningspolitiska mål.

Ett upprepande av dilemmat kan ge aktörerna en kunskap som skapar en något annorlunda situation. Här kan skolorna skapa en grund för ett rationellt samarbete. Det är möjligt att skolor ”delar upp marknaden” mellan sig som ett exempel detta.

Denna analytiska utgångspunkt belyser, hävdar jag, på ett nytt sätt skolans inträde i något vi kan kalla marknad – den hjälper till att se hur en rationell aktör normativt bör – enligt teorin, och till detta via empirisk fakta, uppträder. Antagandet som görs är att skolledningar är drivna av liknande krafter oavsett ägarform. Det är genom detta analysinstrument jag tolkar empirin, jag söker efter det rationella agerandet. Med hjälp av teorin belyses möjliga effekter och konsekvenser som annars vore dolda, både på en teoretisk nivå liksom på en empirisk nivå. Det är i första hand de *kortsiktiga effekterna* jag söker efter, de som uppstår när lärdomar från upprepade spel inte tas, beroende i första hand på den korta tid en, vad jag benämner som skolmarknad, har existerat – dels då antagandet styr sökandet – och antagandet är efter de kortsiktiga effekterna där vi inte ser ett samarbete. Om detta inte är fallet kan en förklaring

vara att marknaden har konsoliderats och ett samarbete har uppstått. Söker vi med en ”rationell blåslampa” är sökandet i första hand inriktat på den rationella aktören – eller det rationella agerandet. Detta hjälper att tydliggöra om det finns en tydlig marknadsprägel i den svenska skolan, och om vi kan se denna oavsett ägarform.

7. UNDERSÖKNINGSMETOD OCH MATERIAL

7.1 Avgränsningar

Begränsningar i tid och rum gör att vi måste ringa in vilket område vi kommer att se närmare på. Det finns olika tillvägagångssätt för att göra detta, men det kanske viktigaste är att redovisa urvalet och förstå konsekvenserna av det. Denna uppsats syftar till den svenska skolan i allmänhet, men har begränsats till gymnasieskolan. Ytterligare en inringning gör att jag endast ser till ett mindre antal gymnasieskolor. Sverige har tusentals skolor vilket är en första anledning till att jag enbart väljer att se till gymnasieskolor. Men undersökningen blir även här svår att genomföra med framförallt tidsbegränsning som orsak till en ytterligare inringning. Det som är av vikt är om detta, mindre material kan säga något om det större, allmänna området – något jag diskuterar nedan. Vidare intresserar jag mig för konkurrensen mellan skolor och väljer att söka denna genom att se till skolors marknadsföring. Denna kan ske på många sätt, men för att göra uppgiften hanterlig – utifrån den geografiska spridning av det empiriska materialet som diskuteras nedan – avgränsar jag detta till marknadsföring på Internet.

7.2 Fallstudie

Även om jag talar om skolan i generella termer berör undersökningen på ett empiriskt plan ett mindre antal gymnasieskolor. Det kan inte bli frågan om någon statistisk generalisering med ett så litet urval. Därför är skolorna i undersökningen *utvalda* – alltså inte slumpmässigt inordnade i undersökningen. Syftet är att få en så stor spridning som möjligt, såväl vad det gäller ägandeform, som typ av skola och storlek på kommun. Det är alltså inte hela den svenska skolan utan *fall* av- exempel på - skolan jag intresserar mig för. I metodologiska termer använder jag mig därför av *fallstudien* som ett redskap för att nå information.

Som alla metoder kan även fallstudien kritiseras. Enligt Norman Blaikie (2003) avser kritiken särskilt *tre* punkter.

Det *första* och kanske starkaste inlägget mot fallstudien rör den möjlighet att den studie som presenteras är både partisk och dåligt genomförd. Denna kritik grundar sig i övertygelsen att endast kvantitativ data (siffror) och metod kan presentera "sanningen". Ett *andra* inlägg gäller generaliseringsproblematiken: det är inte möjligt, hävdas det, att generalisera från ett enda fall - och om flera fall nyttjas för att överbrygga detta är det mycket svårt att jämföra dessa då var fall är *unik*. En *tredje* punkt avser metodens många gånger stora omfång av data, vilket är utgångspunkten ex kvalitativ deltagarobservation kan innebära.⁵⁹

Det kanske största problemet med kritiken är den sammanblandning som ofta sker med kvalitativ forskning - olyckligt då fallstudien kan innefatta *både* kvantitativ- såväl som kvalitativ metod. Kritiken som hävdar att ett (eller flera) fall rimligen inte kan säga något om ett större område missar att enskilda fall – om de väljs ut på ett riktigt sätt - kan användas då fallen kan sägas *representera* något. Därutöver passar ett, eller som i detta fall flera, representativa fall väl på att testa teori eller hypotes på. Robert Yin (1994) skriver:

*The single case can then be used to determine wheter a theory's propositions are correct or wheter some alternative set of explanations might be more relevant.*⁶⁰

Kritiken avseende datainsamling är i sig ingen kritik till metoden som sådan utan mot dess användbarhet – men kritiken misstar sig här i tron att datainsamlingen nödvändigtvis behöver vara stor eller tidskrävande. Data beror på syfte, problemområde och frågeställning och kan självklart variera. Kritiken menar jag saknar relevans avseende detta arbete mot bakgrund av att de fall denna studie använder sig av är representerar olika delar av den svenska skolan och kan därmed säga något om skolan i övergripande termer. Samt mot bakgrund av metodens förtjänst att styrka eller omkullkasta teori och hypotes hävdar jag att fallstudien passar denna studie. Genom den kan det valda materialet studeras i kvalitativa aspekter –något som hade blivit svårt med flera undersökningsenheter och gör studien möjlig. Den kan också skapa ett, som Yin påpekat, fall som teoretiska resonemang kan testas mot.

Begreppen kvantitativ och kvalitativ forskning används ofta som varandras motsatser. Kvantitativ forskning syftar på ett mätbart datamaterial medan kvalitativ forskning på ett mer upplevelsebaserat material som grund för forskningen. Ofta ställs dessa traditioner, felaktigt,

⁵⁹ Blaikie, s. 218

⁶⁰ Yin, s. 38

mot varandra. Det avgörande för forskningens kvalitet är inte valet av en kvalitativ eller kvantitativ metod utan dess validitet och reliabilitet – det vill säga arbetet som utförs av forskaren. Denna studie nyttjar den kvantitativa analysens främsta fördel med möjligheten att bearbeta en stor mängd data – utan denna hade studien inte varit möjlig. Men via textanalys som metod närmar jag en kvalitativ forskningstradition.

7.3 Urval och material

Syftet med urvalet är, förutom besparingar i kostnad och tid, att säkerställa representativiteten. Ju större urval desto större sannolikhet för att urvalet liknar populationen. I detta fall är urvalet relativt litet i förhållande till populationen – tio fall av 582 möjliga (291 kommuner med två skolor ur varje). Detta medför att *urvalsprinciperna* är av avgörande betydelse för uppsatsens *reliabilitet* och *validitet*. Det finns två grundläggande former för detta urval – *det obundet slumpmässiga urvalet* och *det systematiska urvalet*. Att slumpen får spela in eller att man på något sätt väljer ut vilka enheter som skall ingå. Jag söker säkerställa en representativitet genom att använda mig av ett *systematiskt* urval, mer specifikt ett *klusterurval* som urvalsmetod.

Utifrån ”kluster” eller huvudgrupper väljer vi sedan ut de enheter vi skall studera. Klustren kan utgöras av kommuner, stadsdelar, vissa postnummer osv. Detta förutsätter att vi har tillgång till data över alla kluster för att därefter välja ett visst antal enheter från dessa. Klustren utgörs här av svenska kommuner i vilka alla *relevanta* gymnasieskolor (alla enheter) grupperas. Relevanta då det för denna undersökning syftet är att söka ge en bild över hela landet. Det finns olika inriktningar inom gymnasieskolan oavsett ägarform. Dessa kan bland annat vara av pedagogisk art eller en unik inriktning. Dessa utgör måhända endast ett fall – som kritik till fallstudien pekar på – och representerar inte något annat än sitt unika fall. Enheterna består av gymnasieskolor inom det *nationella programmet*. Det finns idag 17 olika nationella program, samtliga innefattar åtta kärnämnen⁶¹, förekommer i hela landet och skiljer sig endast åt genom sina karaktärsämnen.

I strikt vetenskaplig mening kan insamlade data bara säga något om de enheter som varit med i undersökningen, men av tidsmässiga, ekonomiska och praktiska skäl samlar vi *inte* in informationer om *samtliga* undersökningsenheter vi är intresserade av. Samtidigt vill vi många gånger utifrån det faktiska datamaterialet dra slutsatser om betydligt fler enheter än

61 engelska, estetisk verksamhet, idrott och hälsa, matematik, naturkunskap, samhällskunskap, svenska (alternativt svenska som andraspråk) och religionskunskap

vad som ingår i själva undersökningen, med andra ord vill vi *generalisera*.⁶² Det är därför ett *urval* kommer att ske. *Populationen*, det område jag vill säga något om är den svenska gymnasieskolan. För att kunna säga något om denna – utan att i praktisk bemärkelse undersöka alla enheter inom populationen gör jag ett stickprov (sample). Detta urval kan ske på olika sätt och det är i första hand *urvalsmetoden* som avgör hur representativt urvalet är – d.v.s. om det är typiskt eller karakteristiskt för hela populationen.⁶³

Alla kluster som står på ett visst avstånd från varandra på en lista över hela populationen väljs ut, för att sedan slumpmässigt välja ut två enheter ur dessa kluster. Av dessa två enheter skall den ena vara offentlig och den andra privat samt bägge befinna sig inom det nationella programmet. Det första klustervalet är dock styrt på så sätt att faktorer *befolkningsmängd* och *geografisk placering* styr urvalet.

Sverige har få storstäder och dessa grupperas i en mindre grupp om tre (Stockholm, Göteborg, Malmö) där Göteborg är det utvalda klustret. Tanken är att Göteborg är representativt för alla tre kommuner med en befolkningsandel mellan de andra. De resterande 287 kommunerna delas i fyra – då det sammanlagt är fem kluster/kommuner som väljs ut. Var 71 eller 72 kommun i en lista i fallande ordning efter befolkningsmängd ringar då in ett område där kommunen närmast mitten väljs. Geografisk skall så stor del av landet som möjligt täckas vilken innebär att jag går in och gör ett medvetet val där den mediankommunen inte ger tillräckligt stor spridning. Rent praktiskt söker jag den kommun i listan närmast mitten som ger en större geografisk spridning. Enligt denna princip har följande kommuner valts ut: Göteborg, Umeå, Ystad, Östhammar samt Östersund. Var kommun representerar ett någorlunda medeltal angående befolkningsmängd inom varje grupp – alltså hävdar jag är respektive kommun representativ för en större grupp. Kommunerna representerar skilda delar av Sverige i geografisk mening. De befinner sig i fem olika län och landskap – samt återfinns i mellersta, norra och södra Sverige. Se bilaga A för en detaljerad urvalspresentation.

7.4 Textanalys

Texter är, skriver Bergström och Boréus (2005), ”*resultatet av att en eller flera personer vill förmedla något till andra*”.⁶⁴ Det är också därför texter är intressanta i denna undersökning, det är viljan att förmedla något och hur detta sker – marknadsföring i detta fall - som är

⁶² Halvorsen, s. 95

⁶³ Halvorsen, s. 96

⁶⁴ Bergström & Boréus, s. 13

intressant. Vidare skriver de, "Då de läses och refereras får de konsekvenser för vad människor tänker och vad de gör".⁶⁵ Det finns med andra ord en makt i det skrivna ordet – en påverkan. Det finns självfallet flera sätt att utöva makt och påverkan – men det är detta jag intresserar mig för i denna text, framförallt av ett skäl. Idag söker människor, och särskilt unga människor, till stor del information på Internet – som är ett till stor del textbaserat medium.⁶⁶ Skolornas främsta portal till föräldrar och ungdomar är via Internet – därför är de texter som går att finna där intressanta. Som vi såg i en tidigare diskussion är Internet den tredje största annonsmarknaden.⁶⁷

Det huvudsakliga materialet består av texter författade av – eller beställda av och författade av andra - fristående och kommunala gymnasieskolor. Materialet är Internetbaserat och finns med andra ord på respektive skolas hemsida för allmän beskådning – vilket också är syftet med texterna – de skall läsas av andra. Det finns olika metoder att närma sig en djupare kunskap om detta material. Vi kan *utvärdera* texterna. Detta kan ske genom att jämföra, i de fall de förekommer, uttalade målen med de faktiskt genomförda. Vi kan också studera dokumenten som mer än bara text - ur texten kan vi utvinna en djupare kunskap än vid en första anblick.

Den behandling av textmaterial som är den absolut vanligast förekommande inom samhällsvetenskaplig forskning är den så kallade *kvalitativa undersökningsmetoden*. I detta fall kommer jag som metod att använda mig av den *kvalitativa textanalysen*; alltså att jag kommer att tolka och analysera textmassan och återge resultatet i verbala formuleringar.⁶⁸ Texten betraktas ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv, inte ur ett stilistiskt eller estetiskt perspektiv.

Textanalys kan genomföras på många sätt. Olika perspektiv söker efter olika indikationer, motiv eller andra aspekter i ett textbaserat material. För att svara på mina frågeställningar kommer jag att använda mig av innehållsanalys som analysinriktning. Termen används främst om analyser där tillvägagångssättet består i att kvantifiera vissa företeelser i texter.⁶⁹ Men i de

⁶⁵ Bergström & Boréus, s. 13

⁶⁶ Se t.e.x. Arenor för alla – en studie om ungas kultur- och fritidsvanor (ungdomsstyrelsen:2005:1)

⁶⁷ Källa: Institutet för reklam- och mediestatistik

⁶⁸ Backman, s. 31

⁶⁹ Bergström & Boréus, s. 43

fall där analysen där mer komplicerade tolkningar måste göras (än att "enbart" räkna förekomsten av något) är verktyget även kvalitativt.

Den avgörande frågan är vad som räknas eller mäts i en sådan analys. Det kan vara förekomsten av vissa ord eller uttryck, metaforer, argument, rubrikstorlek eller hur ofta någon speciell företeelse omnämns. Vi kan också se *hur* texten talar till oss – vädjande befallande, frågande. Inriktningen är – skriver Bergström och Boréus – lämplig för att finna mönster i ett större material, om man vill jämföra olika texter.

Jag hävdar att innehållsanalys mot denna bakgrund ett rimligt redskap för denna uppsats. Det som söks är det manifesta – explicita inslaget i texterna – som är innehållsansalysens grundfundament. Jag söker inte, som också är inriktningens svaghet, efter någon dold innebörd utan efter vad texten *vill* säga och *hur* det sägs, något som inte bör vara problematiskt i detta fall då det teoretiska perspektivet, samt hypotesen söker efter en tydlig konkurrens mellan skolor – en tydlighet som rimligen i detta perspektiv inte bör vara fördold brukarna.

Vad som avgör utkomsten är beroende av *materialurval*, *kodschema* och *tolkning*. Med hjälp av det valda materialet, som diskuteras nedan, utarbetas ett analysinstrument som kallas "kodschema" (se bilaga A). Detta schema strukturerar vad jag letar efter i texten – det kan handla om frågor jag ställer till den (ex. vilka källor använder den sig av) eller antal förekomster av ett visst ord eller begrepp. Detta har sina för- och nackdelar, analysen intresserar sig inte för sådant i materialet som på förhand inte är angivet att notera – därav utarbetar jag kodschemat med hjälp av texterna. Processen ter sig så att det valda materialet går igenom för att ge en helhetsbild, sätta materialet i sitt sammanhang därefter utarbetas frågorna i kodschemat. Fördelen är med vilken stringens analysen sker vilket medger komparativa fördelar.

Den tredje avgörande faktorn är tolkning. Det går inte, även om materialet enbart behandlas kvantitativt, att undkomma någon form av tolkning. Tolkning finner dock två betydelser, dels med innebörden att texter måste tolkas – de måste avvinnas mening och betydelse. Dels en term för att beteckna det steg i forskningsprocessen som tar vid efter själva analysen – när resultaten skall tolkas. Det är den första betydelsen jag intresserar mig för här. Om jag

intresserar mig för argument i en text måste jag tolka detta – det är inte ett enda ord med en enda innebörd. Hans Georg Gadamer (1997) skriver:

*”En text har en föränderlig betydelse eftersom olika subjekt ger den olika tolkningar i olika historiska situationer”.*⁷⁰

För detta kodschema använder jag mig av den teoretiska inramningen som diskuterats tidigare. Teorin fungerar som en ram som stänger ute – men också fokuserar på vad jag letar efter i materialet. Utgångspunkten är den rationella aktören som i detta fall agerar på en (skola) marknad. Aktören är den enskilda skolan – inte den enskilda individen, men den enskilda individen är som vi sett avgörande för hur enheten fungerar. Teorin fungerar med andra ord som ett analysinstrument som, tillsammans med textanalys och fallstudie, hjälper mig att ringa in och undersöka det valda materialet.

7.5 Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet

Validitet handlar om hur vi får ett mätresultat för det vi faktiskt ville mäta – hur giltigt mätresultatet är. *Reliabilitet* handlar om graden av mätprecision – om vi lyckats reducera mätfel till ett minimum och i vilken grad mätresultaten är stabila och precisa.⁷¹

Angående validitet bör – argumenterar jag för - i första hand skolor undersökas och i andra hand skolor ur både offentlig och privat regi. Dessa bör sedan representera skolor från flera geografiska områden i Sverige och bör inte vara unika – mer eller mindre ensamma om till exempel sin profil. Reliabiliteten – hur pålitliga mätningarna är - avgörs till stor del av mina subjektiva bedömningar – tolkningar av resultaten eller andra bedömningar som påverkar data. Det är med andra ord önskvärt att tydligt strukturera datainsamlingen samt analysen. I detta fall, hävdar jag, använder jag mig av en tydlig insamlingsprocedur och en tydlig teoretisk och metodologisk inramning. Urvalet har skett utifrån de valda variablerna geografi och kommunstorlek. Syftet med detta var att få en rikstäckande empirisk grund för att kunna göra uttalanden om generella tendenser. Utgångspunkten har varit variabler som är jämförbara över tid. Jag har därför inte valt variabler som politisk majoritet och liknande.

⁷⁰ Gadamer ur Bergström & Boréus, s. 25

⁷¹ Befring, s. 62-63

8. LITTERATURGRANSKNING/FORSKNINGSLÄGE

Skolan som en del av en marknad är en ung företeelse i Sverige och det är rimligen ett skäl till varför det inte finns så mycket svensk forskning på området. Om vi ser till övergripande forskning som skett efter reformerna under 1990-talet finner vi *en* huvudsaklig inriktning. Denna forskning behandlar skolan som en del i en större makropolitisk förändring. Annan forskning har koncentrerat sig kring statistiska undersökningar som jämför fristående skolor med kommunala.

Första gången de fristående skolorna är föremål för en nationell undersökning är i skolverkets utvärdering av grundskolan 1995. Resultaten visar att de fristående skolorna klarar sig bra och i matematik bättre än de kommunala skolorna. Samtidigt skilde sig elevrekryteringen radikalt från de kommunala skolorna genom den stora andelen högutbildade föräldrar. Ett större, om än schematiskt och övergripande, arbete inom området är en rapport för Skolverket utgiven 2002. Här diskuterar Ingrid Nilsson fristående skolor utifrån fördelningspolitiska och jämlikhetssträvande mål och gör jämförelser mot företrädesvis USA och England.⁷²

Holger Daun (1997) driver tesen att den svenska skolan genomgått ett, vad han menar är ett ”partiellt systemskifte” - från centraliserad till decentraliserad. Daun skriver:

”Diskursen och besluten har förändrats på central nivå men systemet i sin helhet har inte gjort det på något avgörande sätt därför att uppgiften att implementera ligger hos föräldrarna. Vi kan betrakta skiftet som fullständigt, när en stor andel av föräldrarna väljer annan skola än den deras barn blivit tilldelade och i synnerhet om det är en privat skola”.

Det vill säga arrangemangen för beslutsfattande, resursfördelning och regelverk genomgått ett skifte och värdemönstret och kunskapssynen kan antas ha skiftat hos det internationellt orienterade kapitalet (vad Daun benämner som eliterna). Men – som är Dauns slutsats, däremot har en motsvarande förändring *inte* skett hos majoriteten av föräldrar. Eftersom Sverige, Norge och Finland har stora glesbygdsområden i vilka valfriheten inte kan utövas, gör Daun den reservationen att värderingarna hos glesbygdsföräldrar kan vara mycket positiva i förhållande till valfrihet och privatskolor, men att föräldrarna inte kan visa detta i sina val.⁷³

Sven-Åke Johansson (2001) visar hur en serie enskilda beslut sammantaget fick som följd att Sverige, till skillnad från sina nordiska grannländer, fick en liberaliserad lagstiftning för

⁷² Nilsson, hela boken

⁷³ Daun, (1997) s. 172

fristående skolor. Johansson är kritisk till att ”enskilda fysiska eller juridiska personer”, exempelvis i form av vinstdrivande aktiebolag kan driva skolor. I jämförelse är den typen av transaktioner utesluten i Storbritannien, beroende på att skattemedel där inte kan gå in i ”for profit companies”.⁷⁴

Rapporten *Konkurrens bildar skola – en ESO-rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna* av Fredrik Bergström och Mikael Sandström fokuserar på konkurrensfrågan, och då särskilt vad konkurrens mellan skolor kan betyda för elevernas kunskapsnivå. Enligt författarna gynnar konkurrens alla skolor och alla elevers kunskapsutveckling. Huvudslutsatsen är, menar författarna, att det inte finns något stöd för fler friskolor leder till att den kommunala skolan presterar sämre, snarare visar studien att konkurrensen lett till en höjd undervisningskvalitet i den kommunala skolan. Holger Daun kritiserar rapporten⁷⁵, och hävdar att författarna vetenskapligt har misslyckats att peka ut orsak och verkan (beroende och oberoende variabler). Det är möjligt att tänka sig – menar Daun - att samma bakomliggande faktor - exempelvis högutbildade föräldrar - kan ge såväl många fristående skolor, hög kommunal satsning ekonomiskt på skolan, samt genomsnittligt höga studieresultat. Många föräldrars höga utbildningsnivå resulterar i krav på kommunalekonomisk satsning på skolan, eller i krav på valmöjligheter i form av fristående skolor och detta resulterar också i höga betyg för många elever menar Daun.

En aspekt som har lett till flera svenska studier är frågan om valfrihet. Jan Damgren (2002) i en avhandling i pedagogik från Malmö ställer sig frågan varför *föräldrar* har valt en specifik fristående skola och frågar sig om dessa föräldrar skiljer sig från andra i något påfallande avseende. Fokus är här på val som görs av vårdnadshavare – inte av den enskilda eleven. Damgrens resultat visar att föräldrarnas partipolitiska hemvist har en avgörande betydelse och menar att en stark partipolitisk profilering skulle vara ett genomgående mönster i föräldraval till fristående skolor och att det, i allmänhet, finns en risk att detta fungerar segregering. Barnen skulle omges av barn och föräldrar med homogen social referensram. Damgren skriver:

”Dessutom visar denna studie, att det inom var och en av de undersökta skolorna finns en stark ideologisk gemenskap. Detta måste å ena sidan underlätta för skolan att utveckla sociala

⁷⁴ Johansson, s. 11-13

⁷⁵ Daun, (2000) s. 307-310

*normer, men å andra sidan kanske det kan försvåra för elevernas relationer till andra mindre homogena grupper... Den förändring som pågår mot allt fler skolor med allmän inriktning kan vara en indikation på en ökande polarisering och att klassociala motiv för att välja skola ökar i betydelse”.*⁷⁶

I rapporten *Val av skola* genomförd på uppdrag av Skolverket, framkom det att 83 procent av de tillfrågade föräldrarna anser att det är viktigt eller mycket viktigt att de själva har möjlighet att välja skola – en uppfattning som enligt studien finns oavsett föräldrarnas utbildningsnivå. Föräldrarna är överlag positiva till *effekter* av valfrihet, 75 procent tror att kvaliteten som helhet kommer att höjas till följd av konkurrens mellan skolor.⁷⁷

I rapporten *Att välja skola – effekter av valmöjligheter i grundskolan*, även den från skolverket, behandlas ytterligare aspekter av valet av skola. De att de viktigaste informationskällorna, enligt studien, för föräldrarna är dels informationsmaterial från den valda skolan och dels den informella informationen som sprids genom bekantskapskretsen.⁷⁸

Några mindre arbeten kompletterar delvis avsaknaden av en mikronivå inom forskningsområdet. I Stockholmsstudien *Föräldrainflytande i skolan. Behov eller politisk viljeyttring?*, visar Ylva Ståhle (2000) att 98 procent de tillfrågade föräldrarna ser positivt på möjlighet att välja skola. Ståhle konstaterar även att de vanligaste faktorerna som inverkar på skälet att välja skola är *närhet till hem, muntlig information från andra föräldrar, samt att syskon och vänner går i samma skola.*⁷⁹

Moa Lanner och Mandama H. Parast (2004) gör en koppling mellan enskilda skolor och förändringar inom skolpolitiken. *Marknadskommunikation i konkurrensutsatta skolor* är en kandidatuppsats i företagsekonomi och undersöker vilka metoder av kommunikation kommunala gymnasieskolor i Täby använder sig av för att nå ut i en marknad. Undersökningen är i första hand en bas för att skapa rekommendationer för framtida kommunikation.

En kandidatuppsats från 2003 gör också en koppling mellan makropolitiska förändringar till en mätbar verklighet. *Om reklambyråers syn på gymnasieskolor som en kundgrupp* (Jacobson,

⁷⁶ Damgren, s. 142-143

⁷⁷ Skolverket 1993 s. 66

⁷⁸ Skolverket 1996 s. 93

⁷⁹ Ståhle 2000 s. 83-84

Lauridsen och Lenné 2003). Det är en liten undersökning men visar att trots en konkurrensutsatt skola har, i de undersökta fallen, inte en byggts upp tillsammans med reklambyråer.

Christina Wikström, doktorand på institutionen för beteendevetenskapliga mätningar vid Umeå universitet, för i sin avhandling fram att de ofta konkurrensutsatta friskolorna driver upp betygen och påvisar en "betygsinflation" - att betygen i gymnasieskolan blir högre var år utan att eleverna faktiskt blir bättre. Wikström har jämfört elever med lika resultat på högskoleprovet, och funnit att de elever som gått i en friskola i genomsnitt fått bättre betyg. Wikströms slutsats är att elever i friskolor kan förväntas få högre betyg än *likvärdiga* elever i den kommunala skolan. Elever från friskolor får högre betyg i förhållande till sina kunskaper än elever i kommunala gymnasieskolor. Denna studie ämnar empiriskt söka täcka en lucka som jag hävdar finns idag. Tidigare forskning på området den svenska skolan och marknad har varit mycket liten – och i de flesta fall strikt teoretisk. Empirisk forskning har enahanda handlat om föräldraval. Denna studie syftar till att på empirisk väg belysa effekterna av marknadsinträde, något som inte gjorts tidigare.

9. UNDERSÖKNING: VAD SÄGER HEMSIDORNA?

Här följer det empiriska materialet som redovisas kommunvis. En kortare beskrivning av varje kommun föregår en detaljerad genomgång av de i kommunen ingående undersökta skolorna, en fristående och en kommunal. Sammanlagt undersöks tio gymnasieskolors Internetbaserade hemsidor i fem kommuner. Genomgången följer ett på förhand bestämt kodschema (se bilaga B) där både kvantitativ liksom kvalitativ data söks. Dels uppmärksammas hur skolan skriftligt presenterar sig – i främst positiva ordalag eller striktare informativt. Dels konstateras skolans kvantitativa nyttjande av media som bilder, video och liknande.

9.1 UMEÅ KOMMUN

Centralorten Umeå är kommun i Västerbottens län. Invånarantalet 47 250 innebär länet, landskapet västerbotten och norrlands största stad. Västerbotten består till största delen av mindre kommuner och det är endast Umeå som erbjuder mer än en gymnasieskola.

9.1.1 Dragonskolan

Skolan har en kommunal huvudman och är en av landets största gymnasieskolor med omkring 2000 elever.

Vi möter en *informativ* förstasida som nästan uteslutande berättar om, eller länkar till, bland annat schema, elevarbeten, öppet och telefontider samt besök som varit på skolan. Externa länkar hänvisar till främst kommunala sidor, det handlar bland annat om aktiviteter anordnade av Umeå kommun. Andra externa länkar hänvisar länstrafiken och sökmotorer på Internet. Vi möter ingen text om skolan utan textmaterialet är sakligt och behandlar i mer allmänna drag händelser, däremot förekommer en tydlig fokusering på skolans elever. Vi läser till exempel:

”Våra elever fick många berömmande ord för sina insatser”

”Engagerade och pålästa elever från SI, SA och NS rollspelade tillsammans under våra FN-dagar”

Ett undantaget är en slogan och ett utdrag ur Skolverkets utbildningsinspektion av skolan. Slogan, som vi möter i en relativt undanskymd roll på förstasidan lyder: *”fler kan lära mer”*. Texten från skolverket lyder:

Den är populär och många elever söker sig hit. Här finns en mångfald som är inspirerande för både elever och personal. Den undervisning inspektörerna sett prov på håller god kvalitet och personalen har utbildning för den verksamhet de bedriver”

En enskild sida berättar om skolan och vi möter här en informativ text som berättar om elevråd, antal anställda, med undantag för dessa punkter:

- *Dragonskolan blev den första gymnasieskolan i Sverige att få Skolverkets utmärkelse miljöskola (numera Skola för hållbar utveckling)*
- *Internationalisering. Dragonskolan har ett omfattande elevutbyte med ett tiotal länder. Både Naturvetenskapsprogrammet och Samhällsprogrammet erbjuds på engelska*
- *Processorienterat undersökande arbetssätt med aktiva elever är en bra förutsättning för inläring.*

De externa länkarna går till information, de handlar om skolans bibliotek, nyhetsarkiv, länstrafiken, skolmatsedel och scheman.

Det är en ”stor” hemsida vi möter – stor textmängd och många bilder uppdelade på flera sidor. Vi finner dessutom flera interna och externa länkar. Många av dessa är animerade och vi möter även ett antal bildspel över skolavslutningen och studieresor.

Bilder: 29

Annan media: 3 bildspel

9.1.2 Minervaskolan

Minervaskolan är en *fristående skola* och drivs som ett aktiebolag.

Det som tydligast sticker ut är den fullständigt *animerade* förstasidan. Vi möter en kortare text, en bild och fyra interna länkar. Texten lyder:

Minervaskolan är en friskola som funnits sen 2002. Skolan erbjuder tre olika utbildningsprogram. Minervagymnasiet ligger sjukt nära IKSU och alldeles Bredvid Umeå universitet. Det passa fint eftersom vi samarbetar mycket med dem. Vi jobbar hela tiden med att förbättra undervisningen och sedan Skolan öppnade har vi haft det högsta betygssnittet i Västerbotten. Minervaskolan har ett nära samarbete med Umeå universitet Inom de naturvetenskapliga ämnena. Kemi- och fysikundervisningen Hålls i universitetets lokaler. När det gäller idrott och friskvård samarbetar vi med IKSU Och alla elever får guldkort där. Eleverna får också låna en bärbar dator under studietiden och I skolan finns trådlös uppkoppling.

Länkarna hänvisar till allmän information om skolan, kontaktuppgifter, program och två reklamfilmer (notera hänvisningen ”reklam filmer”, även felstavat senare på hemsidan ”poäng plan”). Varje enskild sida har mycket lite text och är i liknande form som framsidans text – närheten till universitetet betonas till exempel i informationen om ett av skolans program.

Den första filmen (01.49) har ett modernt bildspråk, snabba klipp och modern musik med ett budskap som härrör från texten på hemsidans förstasida. ”Guldkortet” till träningslokaler och närheten till universitetet är huvudtema. En andra, kortare film (0.20) visar elever i olika situationer (bland annat simmandes i träningslokalen).

Alla sidor är fullständigt animerade med rörliga bilder (flash⁸⁰).

80 ”Flash” är ett sätt att visa avancerad multimedia på Internet, till exempel rörliga bilder och ljud.

Bilder: 0 (dock flashanimationer)

Annan media: 2 (reklamfilmer), 3 (pdf).

9.2 YSTAD KOMMUN

Ystad är kommun i landskapet Skåne, Skåne län. Kommunen gränsar till Tomelilla kommun, Sjöbo kommun och Skurups kommun. Dessa kommuner samverkar i ett gymnasieförbund (Sydskånska gymnasieförbundet) med en *gemensam* hemsida för respektive skola.

9.2.1 Sydskånska gymnasieförbundet

Det är en enklare hemsida vi möter, textbaserad med fyra bilder av elever på förstasidan. Bredvid förbundets logotyp möter vi en slogan; ”*skolan med det stora utbudet*”, som tydliggörs av den enda texten på förstasidan:

Sydskånska Gymnasiet är den stora skolan med det stora utbudet. Det är här du har möjligheterna att välja mellan olika program och kurser och hitta just din egen kombination. Och väljer du fel, så får du naturligtvis hjälp att hitta något annat som passar dig bättre. Det är något som bara den stora skolan klarar av.

Länkarna är främst interna och hänvisar till intern information som matsedel, blanketter samt skolans gymnasieplan. I informationen kring de enskilda programmen möter följande typ av text:

”Du får ändå göra många härliga utflykter och studiebesök”

”En del av undervisningen i djurvård sker bland zebror och kameler i Ystads Djurpark. Du får också besöka Nordens Ark i Bohuslän och resa till Danmark”.

”I den här riktigt genuina miljön kan du utbilda dig till kock”

”Du får också en bra grundplåt till körkortet. Regionens företagare bidrar med ett stipendium på 6.500 kronor per elev”.

De enskilda skolorna har varsin egen sida på hemsidan. Vi möter externa länkar till Branscher och organisationer, studiemedel o.s.v. Här kan vi bland annat se följande text:

I en kombination av nyrenoverade lokaler och tillbyggnad hittar du en av de modernaste skolorna i Sverige.

Bilder: 32

Annan media: 0

9.2.2 John Bauer gymnasiet

John Bauer gymnasiet i Ystad med sina 160 elever är en privatägdskola som drivs av ULTRA Education AB. Där ULTRA står för Utbildning Leder Till Arbete. Aktiebolaget driver skolor i hela Sverige med en gemensam hemsida. Varje skola har i sin tur en egen sida

Förstasidan består av två bilder på elever samt en kortare text:

”På John Bauergymnasiet i Ystad blir du sedd för den du är. Vår blygsamma storlek gör det möjligt för oss att visa lite extra personlig omsorg om både dig och dina studier.

Genom många elevaktiviteter som vårt LAN "JB-hack", vår filmgala och vårt internationella utbyte hjälper du oss att skapa traditioner och forma skolans personlighet. Du får samtidigt en möjlighet att växa i en trygg miljö där alla jobbar tillsammans. Vi tror att det är metoden att locka fram ditt allra bästa jag”

Sidan är mycket enkelt utformad med allmänna länkar till den gemensamma hemsidan; om skolans arbetssätt, ansökan o.s.v. Enda informationen specifik för skolan i Ystad är *kontaktuppgifter* på förstasidan samt en *kortare beskrivning av rektor, program och lokaler*. Sidan specifik för Ystad återfinns endast på *en* sida.

Bilder: 4

Annan media: 0

9.3 ÖSTHAMMAR KOMMUN

Östhammar är en stad och egen kommun i Uppsala län, Uppland. Invånarantal är 21 608.

9.3.1 Bruksgymnasiet

Gymnasiet är Östhammar kommuns enda helt kommunala gymnasieskola.

Vi möter en *enkla* hemsida med mycket *lite grafik och text*. En bild på skolbyggnaden, en mindre logotyp för skolan och Östhammars kommun bryter av. En kortare text nämner när skolan öppnar för skolstart, länkarna är *interna* och hänvisar till information för studenter

kring bland annat regler och tider. Enda informationen till nya besökare är via förstasidans första länk. Här möter vi en text och tre bilder om skolan, vi kan bland annat läsa:

”Vår skola som har storstaden på bekvämt avstånd och kulturen inpå knutarna. Här finner Du utbildningar på många olika nivåer - både för ungdomar och vuxna.

”Vi är stolta över vår skola: den vackra miljön, våra trevliga elever och inte minst vår duktiga personal”.

”För oss på Bruksgymnasiet är det viktigt att vi är en skola som arbetar i nära kontakt med det samhälle vi har runt oss. Vi har satsat mycket på kontakter med andra länder, vi samarbetar med näringslivet och vi utvecklar kontakterna med högskolan”.

”TILL DIG SOM ÄR ELEV

Är du sugen på att resa utomlands och träffa elever i din ålder från andra länder?

Vill du få nya vänner i ett annat land?

Vill du få ett oförglömligt minne för livet?

Vill du ha en kulturell upplevelse?

Om du svarar ja på någon av dessa frågor kan du följa med under din utbildning på Bruksgymnasiet på våra resor utomlands.

Det har ingen betydelse vilket program du väljer/går på för att delta”.

Det förekommer inga fler bilder än den på förstasidan och all text, vid sidan av den som exemplifieras ovan, är av praktisk art: regler, scheman etc.

Bilder: 1

Annan media: 0

9.3.2 Forsmarks gymnasieskola

Detta är en fristående gymnasieskola och drivs av aktiebolaget Forsmarks kraftgrupp.⁸¹

Det är en väldesignad hemsida vi möter. Förstasidan är mycket strikt och ren med tydliga och få interna länkar. Det finns inga externa länkar någonstans på hemsidan. En kortare text ackompanjerar en bild på skolan, tonad i samma blåa bakgrundfärg som hela förstasidan. Vi kan bland annat läsa:

81 Skolan har dock Östhammars kommun som huvudman och är i egentlig mening inte fristående.

”Forsmarks skola ligger i norra Roslagen, i en naturskön miljö med gamla anor”.

Länkarna på sidan är interna och hänvisar till vidare information kring skolan som avslutningstider och provningar.

Vi hittar annan media i form av bilder på elever och studieresor samt elevfilmer och bildspel under en intern länk. Här finner vi mängder av bilder, över 400 från avslutningar, baler och elever under åren. Flest bilder är från studieresor utomlands. Ett elevarbete - en animation, samt ett bildspel som används av skolan vid mässor⁸² går att ladda ned.

Utöver kortare informativ text kring program och internat (skolan har ett internatboende) är det endast den inledande texten som säger något om skolan utöver praktiska detaljer.

Bilder: 466

Annan media: Totalt 4. 2 (pdf), 1 (bildspel), 1 (animation)

9.4 ÖSTERSUNDS KOMMUN

Östersund är centralort i Östersunds kommun, och är Jämtlands läns enda stad. Östersund har 58 428 invånare.

9.4.1 Palmcrantz gymnasium

Skolan är Jämtlands största med 1450 elever. Palmcrantz gymnasium har Östersund kommun som huvudman.

Vi möter en stor hemsida med många länkar, mycket text, bilder och sidor. Flera länkar på förstasidan är animerade och går till intern information samt matsedel (extern länk Östersunds kommun). Det som står ut är de hänvisningar via flaggor till hemsidan på olika språk (franska, engelska och tyska).

Det är en bearbetad sida med många animationer. Vi möter till exempel ett bildspel över skolans regler. Sidorna är mycket informativa med egna texter och nyttiga, externa länkar. Språket är ”ungdomligt” och vi möter bland annat följande rader:

82 Länken till bildspelet var felaktig och fungerade därmed ej

”Här kan du spela spel, fika, lyssna på musik, läsa av Zonline och bara slappa”.

Sidan är i första hand riktad till elever och blivande – det är den informationen skall nå. Liknande texter som denna nedan förekommer ofta:

”Hittade du vad du sökte till skolarbetet? Om inte, ta hjälp av biblioteket och dess kunniga personal nästa gång”.

Det finns mängder med sidor och bilder på hemsidan – men de är inte helt enkla att hitta. Sidan verkar i första hand vara skapad för de som redan känner till skolan. Exempelvis en sida om utmärkelser för skolan har en undanskymd plats på hemsidan.

Bilder: 757 + 71

Annan media: 5 video, 1 bildspel, 3 pdf

9.4.2 Primrose friskola

Primrose Friskola är en gymnasieskola med ca 300 elever. Det finns också en liten högstadieskola med 25 elever. Skolan som är den enda fristående gymnasieskolan i mellersta Norrland, ägs av Primrose Utbildning aktiebolag.

Vi möter en animerad förstasida med lite text och interna länkar. Slogan är ”skolan på stan” och sidans enda text lyder:

”Fristående högstadium och gymnasium i hemlik miljö där elever och lärare arbetar i nära samarbete i mindre grupper.

Primrose - där du kan skapa en egen profil på utbildningen och där samarbete och respekt för varandra är en grundförutsättning för vardagen”.

Länkarna hänvisar till information kring verksamheten men också till ett *stort* bildmaterial om studieresor, besök och skolavslutningar. Vi blir också hänvisade till en sida med filmsnuttar från bland annat uppvisningar och spex. Trots detta möter vi en relativt enkelt animerad sida som inte känns modern i sitt bildspråk.

Bilder: 281

Annan media: 1 (video)

9.5 GÖTEBORGS KOMMUN

9.5.1 Munkebäcksgymnasiet

Skolan drivs av Göteborgs kommun.

Hemsidan är modern i sin utformning med lite text och mycket animering. En förstasida fungerar som länksamling för att därifrån ta sig till andra delar av hemsidan. På denna första sida finns ingen text förutom en slogan: ”*Kommunikation & helhetsyn*”.

Länkarna är till största delen interna och går till textbaserade dokument rörande enskilda program, kontaktuppgifter och administration. Hemsidan har totalt två mindre bilder samt ett bildspel om tre bilder på förstasidan föreställande elever och personal.

Det är, trots sitt moderna uttryck, en mycket enkel och informativ sida vi finner med mycket litet information vid sidan av programinformation och liknande. Vad som är intressant är dock den länk på förstasidan som hänvisar till en gemensam hemsida för Göteborgs alla kommunala gymnasium. *Denna sida*⁸³ är mycket tekniskt bearbetad med rörliga bilder (flash), personliga texter och ett mycket modernt bildspråk.

Bilder: 3 (varav en på förstasidan)

Annan media: 1 (pdf)

9.5.2 Kitas gymnasium

Gymnasiet är en mindre friskola i Göteborg.

Förstasidan (startsida) erbjuder mängder av bilder och länkar. En slogan lyder ”Kitas gymnasium – ett attraktivt val”. Vidare läser vi:

⁸³ *Denna sida är i egentlig mening inte med i undersökningen, men länkas till och bör omnämnas.*

”Kitas gymnasium är en liten friskola i Göteborg, som erbjuder en kreativ studiemiljö för dig som vill satsa, både på studierna och ditt specialämne. Vi har t ex många idrottare på skolan, allt från bredd till elit”

De interna länkarna, många med varsin bild, går till information kring resor och bilder över resor, skolan och elever. Andra länkar går till ett intranät och annan information som nyheter, matsedel och personal (all personal har var sin bild).

Det är mycket lite text vi möter om än många länkar. Varje enskild länksida exemplifieras med bilder och en kortare text, exempelvis.

”Årets skidresa gick till Norge och Skeikampen. Det blev utförsåkning i tre olika områden, Skeikampen, Kvitfjell (med OS-backarna i störtlopp) och Hafjell (med OS-backarna i slalom). Det blev även en härlig tur på fjället med fantastisk utsikt och underbart väder”.

”På Kitas Gymnasium har vi ett nytt och modernt lab”

På sidan ”om oss” kan vi bland annat läsa följande:

”Vi satsar mycket på kvalitet och att ge varje elev en trygg och stimulerande miljö. Därför har vi medvetet valt att lägga våra resurser på en modern utrustning och bra läromedel, fräscha lokaler och ett centralt läge. Men, vår främsta tillgång är våra lärare som alla har både en hög utbildning och ett stort engagemang. Tillsammans bidrar både lärare och elever till att göra Kitas till en speciell skola. Välkommen!”

På ett flertal platser kan vi läsa om ”garanterad högskolebehörighet”:

”Vi erbjuder enbart nationella program som ger garanterad högskole-behörighet”

Sidorna är modernt, om än enkelt, designade med fokus på de bilder som nämnts.

Bilder: 54 totalt

Annan media: PDF (7)

10. ANALYS

Vi kan först konstatera att de undersökta enheterna ha en sak gemensamt – de har alla varsin Internetbaserad hemsida. Skillnaden mellan ägandeformen här är att i de fall hemsidan är gemensam för flera skolor finns det kommunala samarbeten mellan skolor med *olika* huvudmän (olika kommuner i detta fall) men vi hittar inga privata samarbeten. De hemsidor, med privat ägare, där flera enskilda skolor samsas är det fortfarande samma enskilda ägare som har den gemensamma sidan.

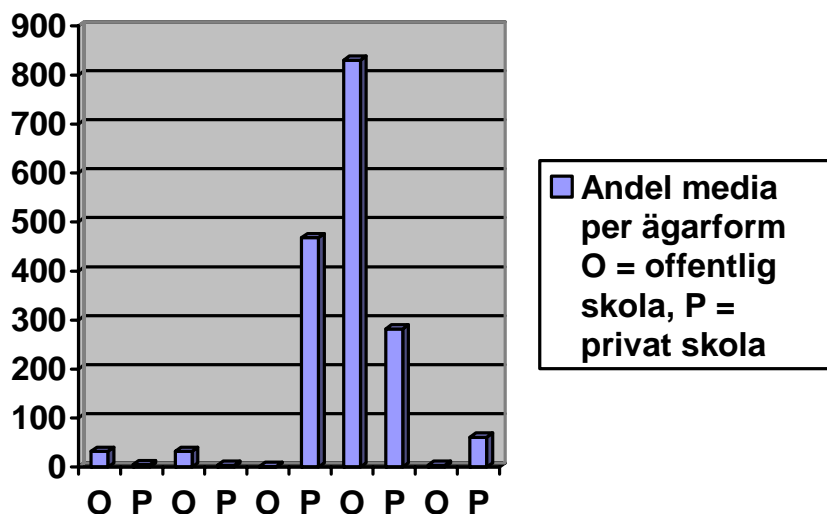
Tabell 2: Andel skolor med Internetbaserad hemsida

	Privat driftform	Offentlig driftform
Med	5	5
Utan	0	0

Ser vi sedan på de undersökta hemsidorna i sig skiljer sig dessa åt på flera sätt. De kan innehålla mer eller mindre text eller annan media, de kan vara mer eller mindre animerade, mer eller mindre väldesignade. De skiljer sig också åt i sitt uttryck – vad de säger och hur de säger det. Men det finns också ett antal gemensamma nämnare.

De ”största” sidorna, genom antalet länkar, textmängd, sidantal och så vidare finner bland de *kommunala* skolorna, främst *Dragonskolan* i Umeå samt *Palmcrantz gymnasium* i Östersund. Särskilt sticker *Palmcrantz gymnasium* ut med hemsidan tillgänglig på flera språk men även ett mycket stort antal bilder på hemsidan, över 700 – att jämföra med 29 bilder på *Dragonskolans* hemsida. Det är värt att nämna att vi ser ett stort, liksom litet, kvantitativt mått av bilder hos både privata och offentligt ägda skolor. *Palmcrantz gymnasium* uppvisar dock störst antal bilder. Tabellen nedan exemplifierar resultaten.

Tabell 3: Andel media per ägarform



De ”mindre” och enklare hemsidorna finner vi bland *offentliga såväl som privata* skolor, värt att nämna är *Sydsåkanska gymnasieförbundet* och *Johan Bauergymnasiet*, två skolor som befinner sig i samma geografiska område (Skåne län).

Det är främst privata gymnasium vi finner när vi kategoriserar de undersökta enheterna efter *animering* och *design*. Här sticker främst *Minervaskolan* i Umeå ut. Här möter vi en fullständigt animerad sida med reklamfilmer och rörlig text. Med undantag för denna, samt Östhammars kommuns *Bruggsgymnasium*, samt de nämnda ovan i Skåne län (privat & offentlig) liknar hemsidorna varandra i stort. De har någon animerad länk, mestadels text och några bildsamlingar. *Minervaskolan* sticker tydligast ut med sitt ”moderna” uttryck, något som visserligen även delas med en kommunal hemsida som bara delvis är med i denna undersökningen. Detta gäller Göteborg kommuns gemensamma hemsida – vilket *Munkebäckgymnasiet* länkar till – för alla offentliga gymnasium i Göteborg. Denna sida liknar mycket *Minervaskolan* både i design och uttryck.

Avseende *vad* sidorna säger, och vad skolorna för fram, hittar vi flera gemensamma nämnare men även saker som skiljer åt. Det är främst kommunala skolor som är tydligt informativa, det vill säga har ett tydligt och stort utbud av information. Här finner vi främst *Dragonskolan* och *Palmcrantz gymnasium*, bägge kommunala. Däremot uppvisar de flesta fallen en positiv ton om sin egen skola – något som förekommer hos både offentliga och privata gymnasium. Kommunala *Sydsåkanska gymnasieförbundet* talar om ”den stora skolans fördelar” och söker

påvisa skillnaden mot mindre privata i kommunen. En liknande jargong möter vi i kommunala *Dragonskolans* slogan ”fler kan lära mer”. Vi läser om den vackra miljön kring *Bruksgymnasiet* som även samarbetar med högskola och näringsliv, *Dragonskolan* citerar en positiv text från skolverket avseende skolan. Bland de privata skolorna möter vi bland annat *Minervaskolans* närhet till Umeå universitet och guldkort till gym, vi läser om natursköna miljöer vid Forsmarks skola, en kreativ studiemiljö på *Kitas gymnasium*, *Primrose friskola* om sitt centrala geografiska läge, *John Bauergymnasiet* talar om den ”extra personliga omsorg” en mindre skola erbjuder.

Tabell 4: Andel skolor med positivt respektive informativt budskap

	Privat driftform	Offentlig driftform
Positiv	4	2
Informativ	1	3

Vi ser också en gemensam nämnare när det gäller *vad* skolorna för fram. Majoriteten av skolorna för fram aktiviteter på skolan. Dessa är tydliga och riktade till läsaren. Det handlar om bilder på studiebesök och resor eller texter om dessa, det handlar om förmåner eller andra aktiviteter på skolan. *Dragonskolan*, *Sydsåkanska gymnasieförbundet*, *Bruksgymnasiet*, *Palmcrantz gymnasium*, alla kommunala skolor i denna undersökning utom *Bruksgymnasiet* i Göteborg visar bilder eller för på annat sätt fram studieresor. ”du får ändå göra många härliga utflykter och studiebesök” skriver till exempel *Sydsåkanska gymnasieförbundet*.

På *Bruksgymnasiets* hemsida möter vi en text som bland annat frågar om du är ”sugen på att resa utomlands” och skriver vidare ”om du svara ja” ”kan du följa med under din utbildning på *Bruksgymnasiet* på våra resor utomlands”. De privata skolorna talar om aktiviteter på skolan, förmåner och resor. *Minervaskolan* talar om gratis gym för sina studenter, *John Bauergymnasiet* om sin filmgala och andra aktiviteter, *Forsmarks skola* har flera hundra bilder från studieresor liksom *Primrose friskola* och *Kitas gymnasium*.

11. SLUTSATSER

Följande hypotes förelåg: *Beroende på marknadsstrycket får vi en likartad marknadsföring mellan skolor oberoende av ägandeform!*

Undersökningen visar att kommunala liksom privata skolor liknar varandra i dess Internetbaserade marknadsföring. Även om de enskilda skolorna skiljer sig åt avseende textmängd, mängd av information och utseende har de en nämnare gemensam. Denna handlar om en positiv beskrivning av den egna skolan och en fokus på omkringliggande aktiviteter och förmåner. Vi möter mängder av bilder från skolresor och avslutningar, men försvinnande få från ett klassrum. Vi läser om vackra, moderna miljöer, men försvinnande litet om till exempel skolmaterial. Vi möter inga undantag från detta i undersökningen.

Jag hävdar utifrån resultaten att den uppställda hypotesen visar sig vara korrekt; vi ser en likartad marknadsföring mellan skolor *oberoende* av ägandeform.

Frågeställningen löd enligt följande; *Påverkas skolors marknadsföring av offentligt respektive privat ägande?*

Enligt resonemanget ovan påverkar inte ägandeformen i sig skolans marknadsföring, utan analysen stödjer istället att offentliga liksom privata skolor liknar varandra. Skillnaderna är mindre än likheterna. De gemensamma nämnarna är sin fokusering på saker och händelser på den enskilda skolan som – hävdar jag – avser ”locka” elever. Skolorna – oavsett ägarform – talar hellre om resor och festivaler än skolans regler.

Jag hävdar att det är rimligt att söka sätta detta i ett marknadsperspektiv, att det vi möter är en konsekvens av marknadsstrycket. Som hypotesen föreslog var det inte huvudmannskapet i sig som var av största vikt utan det faktum att alla skolor – oavsett huvudman – befann sig på en skolmarknad. Och jag menar att vi kan tala om en skolmarknad där alla skolor befinner sig. Det är tydligt att införandet av ”skolpengen” introducerade ett system där skolans intäktsbudget är beroende av antal elever. Mot denna bakgrund är det möjligt, hävdar jag, att resonera på ett sådant sätt att ju färre elever ju sämre ekonomi. Ju fler elever ju bättre ekonomi för den enskilda skolan. En bra ekonomi innebär dessutom att skolans kvalitet kan upprätthållas och förbättras. Om skolan inte förmår att dra till sig nya elever och samtidigt behålla de gamla eleverna kan skolan lätt hamna i en ond cirkel med en möjlig ekonomisk

utarmning som följd. Studien visar att skolorna, som företag på sin marknad, använder sig av marknadsföring för – som den teoretiska inramningen menar på - sin överlevnad. Det rationella beteendet leder till att skolan lägger vikt på att särskilja sig, att profilera sig, att ge en positiv bild av sig.

11.1. Slutdiskussion

Vi har sett en utjämning – att alla mer eller mindre söker locka till sig elever till sin skola. Detta är med stor säkerhet en *effekt* av en marknadsanpassning men frågan är vad detta i sin tur innebär. Utifrån vår teoretiska inramning ser vi ett system likt det vi möter i Hardins ”allmänningens tragedi”. I detta spel blir alla lidande och frågan är om vi, på samma sätt är ”inlåsta” i ett system och med ett beteende som leder till negativa effekter i sin helhet.

Den rationella aktören, som vi har sett, söker största möjliga vinst eller nytta. I skolans värld utgår jag från att största möjliga nytta är ett stort antal elever – något som stöds av viljan att locka till sig dessa som vi sett via den Internetbaserade marknadsföringen. Varje skola – söker liksom varje person vid allmanningen – nytta för sig själv i första hand – varje skola söker sin överlevnad. Problemet är här effekterna för hela systemet.

Resultaten tyder på en konkurrens som rimligen inte skulle uppvisas om den inte var önskvärd eller till och med nödvändig. Det rationella i en välarbetad hemsida är rimligtvis att människor skall se dessa och genom detta välja den särskilda skolan. Det rationella i detta i sin tur är att antalet elever korresponderar som vi sett med den skolpeng kommunerna delegerar till den enskilda skolan. Detta beteende behöver nödvändigtvis inte ha med ett egensinnigt självintresse att göra – det behöver inte stå i bjärt motsatsförhållande till vilja att uppnå (egna eller allmänna) skolpolitiska, pedagogiska mål.

Men systemet, den skapade skolmarknaden, riskerar att ha skapat förutsättningar där den rationella aktören kommer att agera på ett egensinnigt sätt. Vi ser att för att den enskilda skolan skall överleva *krävs* ett antal elever. För att överhuvudtaget uppnå, förslagsvis, visionära mål krävs att du först får en ekonomisk bas för att kunna agera. Du är alltså i behov av att locka elever oavsett om du i första hand är intresserad av vinst i form av pengar eller

andra mål. Vi är med Hardins ord, med detta resonemang, oundvikligen inlåsta i ett destruktivt system⁸⁴.

I Hardins spel var effekterna ett överutnyttjande av resurserna och den slutgiltiga frågan blir – baserat på mitt resonemang – vad effekterna blir av den svenska skolmarkanden. Vi har redan varit inne på en punkt, som i enlighet med Rational choice, har med rangordning att göra. Den rationella aktören kalkylerar och rangordnar alternativ för att beräkna sin nyttomaximering. I enlighet med detta resonemang rangordnar skolan elevintaget först. Detta kan man vidare hävda har effekter på resursallokering. Pengar, kraft och tid går från andra sektorer till marknadsföring. Och frågan är hur dess eventuella effekter ställs mot de antagna positiva effekterna av en konkurrensutsatt skola?

Mot detta kan ställas möjligheten till en utvecklad marknad – där det rationella agerandet kan vara ett samarbete – som ett upprepat spel i fångarnas dilemma pekar på. Den svenska skolmarknaden har en möjlighet att hamna där – men befinner sig i dagsläget i en omogen marknad. Därtill visar tidigare forskning på den för många oöverblickliga skolmarknaden där, vid sidan av positiva erfarenheter från andra elever, det är skolans eget budskap som avgör valet. Lägg märke till hur man söker information – om man *inte* har vänner som gått i samma skola, eller att skolan är nystartad? Vad finns det då att tillgå för information? Här är det rimligt att påstå att skolans egen bild är avgörande.

Effekterna i en omogen marknad kan med andra ord vara negativa. Kostnaden för att locka elever kan ta resurser från andra områden. I ett långsiktigt perspektiv kan dock lärdomar dras och samarbete uppstå. – *men* nya aktörer dyker upp hela tiden och vi ser idag ingen stabilisering av marknaden. Frågan är om en sådan kommer att ske?

⁸⁴ Hardin, s. 2

12. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Abell, Peter (1990) *Sociological Theory and Rational Choice Theory*, kapitel 8 i Turner and James Coleman, *Foundations of Social Theory*, s. 292-299 & 220-228. Cambridge: Harvard University Press

Andersson, P, Hanselid, H-O. (2000) ”Utbildning på entreprenad”. *Skolverkets rapport nr 190*. Liber Distribution

Arenor för alla – en studie om ungas kultur- och fritidsvanor. Ungdomsstyrelsen: 2005:1

Backman, Jarl (1998) *Rapporter och uppsatser* Lund: Studentlitteratur

Befring, Edvard (1992) *Forskningsmetodik och statistik* Lund: Studentlitteratur

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2005) *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur

Blaikie, Norman (2003) *Analyzing quantitative data: from description to explanation*. London: Sage

Buchanan, James M. (1991), *Constitutional Economics*, Cambridge, Massachusetts.

Daun, Holger (2000). *Vilken konkurrens gynnar vem I skolan?* (Pedagogisk Forskning i Sverige, 5)

Damgren, J (2002). *Föräldrars val av fristående skolor*. Malmö: Forskarutbildningen i pedagogik. Lärarutbildningen Malmö högskola

Daun, Holger (1997). *Omstrukturering av det svenska skolsystemet – gensvar på globaliseringstendenser eller nationella krav?* (Pedagogisk Forskning i Sverige, 2)

Erlander, Tage (1973) 1940-1949. Stockholm: Tiden

Gunning, J. Patrick (2003) *Understanding Democracy: An Introduction to Public Choice*, Nomad Press

Giddens, Anthony (2003), *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur

Gillroy, John Martin, Wade, Maurice (1992) *Moral dimensions of public policy choice : beyond the market paradigm*. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press

Grankvist, Roland (1987) *Privata och kollektiva val: en kritisk analys av public choice-skolan*. Lund: Arkiv

Halvorsen, Knut (1992) *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur

Hardin, Garret (1968) *The tradgedy of the commons*. I Science nr. 162, s. 1243-1248

Hay, Colin (2004) *Theory, Stylized Heuristic or Self-Fulfilling Prophecy? The Status of Rational Choice Theory in Public Administration*. Public Administration Vol. 82 Nr. 1, 2004 (39–62 Oxford: Blackwell Publishing

Holst, Hans, Malmström, Sture (1976) *Marknadsföring*. Stockholm: Esselte

Johnson, James (1996) *How not to criticize rational Choice Theory: pathologies of “Common Sense”* Philosophy of the Social Sciences, Vol 26 Nr.1, march 1996 77-91. Sage publications

Johansson, Sven-Åke (2001). *Fristående skolor eller kommunala? Vägval i skolans historia*,

Jäveberg, Kjell (1998). *MiniMera, Företagsekonomi A*. Lund: Studentlitteratur

King, Loren A (2004) *Exploitation and Rational Choice: Transitivity as a Moral Ideal*

Kotler, Philip (1999) *Kotlers marknadsföring*. Malmö: Liber

Laver, M. (1997). *Private desires and political action. An invitation to the politics of rational choice*. London: Sage.

Lindström, Maud. *Jag kan ju gott leva med att bli avstängd. En studie av den rationella låntagaren vid Umeå universitetsbibliotek*, D-uppsats, Sociologiska institutionen.Handledare Rickard Danell 2005

Mueller, D. C., 1979. *Public Choice*, Cambridge: Cambridge University Press

Moberg, Erik. (1994) *Offentliga beslut: en introduktion till den ekonomiska teoribildningen inom stadsvetenskapen*, Stockholm:

Nationalencyklopedin (1989) Höganäs: Bra Böcker

Nilsson, Ingrid (2002). *Fristående skolor - internationell forskning 1985-2000*. (Forskning i fokus, nr 2) Stockholm: Skolverket.

Norén, Lars (2003) *Valfrihet till varje pris: om design av kundvalsmarknader inom skola och omsorg*, Göteborg: BAS

Peters, B. Guy (1999) *Institutional theory in political science : the "new institutionalism"* London: Pinter

Richardson, Gunnar (2004) *Svensk utbildningshistoria: skola och samhälle förr och nu*, Lund: Studentlitteratur

Scott, John (2000) *Understanding Contemporary Society: Theories of The Present*, London: Sage

Shapiro, Ian & Green, Donald P (1994) *Pathologies of rational choice theory: a critique of applications*. New Haven: Yale university press

Skolverket (1) (www.skolverket.se/fakta/ansvar/index.shtml)

Skolverket (2) (www.skolverket.se/sb/d/379/a/961)

Skolverket (2002) *Nationella kvalitetsgranskningar 2000–2001*
– *Betygsättningen i fristående skolor*. Stockholm: Fritzes.

Skolverket (2003) *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003* (rapport 250) Stockholm:
Liber

Södersten, Bo & Söderström, Hans Tson (2004) *Marknad och politik*. Stockholm: SNS

Konkurrens bildar skola - en ESO-rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna (Ds 2001:12) Stockholm: Finansdepartementet.

Marknadskommunikation i konkurrensutsatta skolor Företagsekonomiska Institutionen 2004-01-12 STOCKHOLMS UNIVERSITET Kandidatuppsats 10 poäng HT 2003 Författare: Moa Lanner, Handledare: Anders Lundkvist

Ds 1994: 72, Valfrihet inom skolan konsekvenser för kostnader, resultat och segregation , Finansdepartementet 1994, *Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi*

Om reklambyråers syn på gymnasieskolor som en kundgrupp (Jacobson, Lauridsen & Lenné 2003).

SOU 1988:20. En förändrad ansvarsfördelning och styrning på skolområdet Stockholm: utbildningsdepartementet

Yin, Robert (1994) *Case study research : design and methods*. Thousand Oaks, CA: Sage

Internet (2006-07-15)

www.minervaskolan.se

www.primrose.se

www.gavle.se/dragon

www.munkeback.educ.goteborg.se

www.kitas.se

www.johnbauer.nu

www.sydgygym.se

www.forsmarksskola.se

www.edu.osthammar.se/bruksgymnasiet

www.lycksele.se

www.palmcrantz.se/

www.internetworld.idg.se/ArticlePages/200606/14/20060614144344_IW092/20060614144344_IW092.dbp.asp

<http://durkheim.itgo.com/main.html>

BILAGA A: DETALJERAD URVALSPRESENTATION

Lista över kluster utifrån enheterna väljs ut är samtliga (291) svenska kommuner. Denna lista är uppdelad i fem grupper sorterat efter befolkningsmängd. För att säkerställa representativitet väljs en kommun nära mediantalet inom denna grupp ut. För att säkerställa en geografisk spridning sker dock ett urval i några fall där kommunen närmast mitten inte utökar den geografiska spridningen. Inom varje vald kommun är valet av enskild gymnasieskola slumpvis genomförd.

Den första grupperingen utgörs dock enbart av större städer för att mediantalet inte skal bli för lågt och storstäder då sakna representativitet. Därav är Göteborg (av Stockholm, Göteborg och Malmö) vald som första kommun. Inom kommunerna i ordning nummerade mellan 4-73 finner vi ett mediantal vid 56 000 invånare där Östersund har en befolkning mycket nära denna, 58 428. Mellan kommunerna i ordningen 74-146 finner vi en median på 21 954 och Östhammar som vald kommun med 21 608 invånare. Mellan kommunerna i ordningen 147-219 är mediantalet 12 000 med flertal kommuner från Skåne län representerade. De problematiska var att dessa kommuner i många fall inte hade någon egen kommunal skola och ingen fristående skola. Kommunerna Sjöbo, Skurup och Tomelilla som alla befinner sig nära medianen samarbetar dock med Ystad kommun avseende den kommunala skolan (sydskånska gymnasieförbundet). Ystad är också den minsta kommunen i Skåne län med en friskola. Därav är Ystad, trots sin befolkning på 27 065 invånare vald kommun. Det är rimligt att hävda att Ystad trots sin storlek ändå är representativt – det fristående gymnasiet rekryterar från de omkringliggande mindre kommunerna och den kommunala skolan samarbetar med de mindre kommunerna via en gemensam hemsida. Inom kommunerna i ordning 219-291 är mediantalet 7 062. Här förekommer flest kommuner från Västerbottens län. Dock har dessa mindre kommuner i många fall ingen egen gymnasieskola. Istället rekryterar större kommuner som Umeå, Lycksele och Vännäs elever från omkringliggande kommuner. Exemplet Tannebergskolan i Lycksele rekryterar elever från 50 omkringliggande kommuner (källa Lycksele kommun). Men det är endast Umeå kommun som erbjuder mer än en gymnasieskola och därmed är denna kommun vald.

Geografisk är en spridning uppnådd utan någon större påverkan. Spridningen är, efter urvalet ovan, naturlig efter kommunernas storlek. På det hela sammantaget täcks Sverige från norr till söder, fem län är representerade.

BILAGA B: KODSCHEMA

Kvalitativt:

Vad säger skolan om sig själv, hur presenterar sig skolan – i positiva ordalag eller informativt?

Vad säger skolan om andra skolor

Vad säger skolan om eleverna

Vad säger slogan

Var går länkarna

Kvantitativt:

Hemsidans storlek (textmängd, antal sidor)

Antal bilder

Förekomst av annan media (rörlig bild och ljud)